

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie

Indologie

Bakalářská práce

**Skladba bengálské slovní zásoby: její vývoj a
historické vrstvy**

**Vocabulary of the Bengali Language: its
Development and Historical Layers**

Věra Jelínková

vedoucí práce: Mgr. Martin Hříbek, Ph.D.

2016

Poděkování

Má slova díky patří v první řadě Mgr. Martinu Hříbkovi, PhD., za jeho podporu, důvěru a cenné podněty, které mě nutí na sobě bez ustání pracovat. Děkuji také prof. PhDr. Jaroslavu Vackovi, CSc., který ve mně probudil vřelý vztah k jazykům a bude vždy mým zdrojem inspirace. Poděkování náleží i PhDr. Zdeňku Štiplovi, PhD., kterému vděčím za velký kus vědění. Děkuji také svým kolegům a přátelům a v neposlední řadě i svým rodičům, kteří mi byli po celý čas obrovskou oporou.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. 8. 2016

Věra Jelínková

Abstrakt

Tato bakalářská práce pojednává o slovní zásobě bengálštiny, jejím původu a jednotlivých jazykových vrstvách, které společně utvářejí jediný celek. Bengálská slovní zásoba sestává z následujících prvků: *tadbhava*, *tatsama*, *deśī*, *vidéśī*. Úmyslem této práce je jednotlivé prvky bengálského lexika rozebrat a popsat z různých úhlů a vytvořit tak ucelený obraz bengálské slovní zásoby.

Abstract

This thesis deals with the vocabulary of Bengali language, its origin and individual lingual layers which together form a single unit. Bengali vocabulary consists of the following elements: *tadbhava*, *tatsama*, *deśī*, *videśī*. The aim of this work is to analyse and describe the various elements of the Bengali vocabulary from different angles, and thus to create a comprehensive picture of the Bengali vocabulary.

Klíčová slova: bengálština, slovní zásoba bengálštiny, lexikální výpůjčky v bengálštině

Keywords: Bengali Language, Bengali Vocabulary, Lexical Loanwords in Bengali

Obsah

Seznam zkratek

Poznámka k přepisům

Metoda transliterace a transkripce bengálského písma a jeho fonetická transkripce (IPA)

0. Úvod	1
I. Vznik a vývoj bengálštiny.....	2
1.1 Genetické zařazení bengálštiny a její lingvistický areál.....	2
1.2 Periodizace vývoje bengálštiny	3
II. Původ a skladba bengálského lexika	5
2.1 Chronologická klasifikace bengálských slov	6
2.2 Tadbhava	7
2.3 Tatsama	8
2.4 Děší	10
2.4.1 Výpůjčky z jazyků drávidských.....	11
2.4.2 Výpůjčky z jazyků austroasijských.....	12
2.4.3 Tibetobarmská slova	14
2.6 Viděší	17
2.6.1 Vliv perštiny a arabštiny.....	19
2.6.1.1 Lexikální výpůjčky z perštiny.....	21
2.6.2 Turecká slova.....	34
2.6.3 Paštunská slova	36
2.6.4 Vliv evropských jazyků na bengálskou slovní zásobu.....	36
2.6.4.1 Portugalština	37
2.6.4.2 Holandština a francouzština.....	38
2.6.4.3 Angličtina.....	39
III. Závěr	41

Přílohy

Seznam nejčastěji citované literatury

Literatura

Seznam zkratek

af.	afix
ang.	angličtina
atsm.	ardha-tatsama
ar.	arabština
ben.	bengálština
deš.	déší
fr.	francouzština
hol.	holandština
iá.	indoárijský
lok.	lokativ
MIA	(Middle Indo-Aryan)
mod.	moderní
NIA	(New Indo-Aryan)
OIA	(Old Indo-Aryan)
per.	perština
pl.	plurál
por.	portugalština
pref.	prefix
řec.	řečtina
skt.	sanskrt
sg.	singulár
suf.	sufix
tbh.	tadbhava
tsm.	tatsama
tur.	turečtina
vid.	vidéší
vok.	vokativ

Poznámka k přepisům

Přepis cizích slov se řídí podle zavedených pravidel transkripce každého daného jazyka. Jmenovitě, transkripce bengálštiny se řídí pravidly, která používá ve své studii *A Descriptive Study of Bengali Words* Niladri Sekhar Dáš¹ a její český zápis běžnými zásadami uplatňovanými v české odborné i populární literatuře, které upouští od zvláštních diakritických znamének, kterými jsou označovány cerebrální a některé palatální hlásky aj. v indických jazycích. Přepis perských a arabských slov se drží způsobu transkripce, který použil Muhammad Haq (*Perso-Arabic Elements*)². Stejně jako v případě jazyků indických, i zde je vynechávána diakritika, a tak např. emfatické i neemfatické [s] zapisujeme jediným písmenem. Přepis čínštiny je pořízen podle zavedeného mezinárodního způsobu transkripce Pinyin a transliterace tibetštiny se drží nejužívanějšího mezinárodního přepisu Wiley. Při přepisu slov z ostatních jazyků, které používají pro svůj zápis latinské písmo, se přidržují způsobu, kterým jsou slova uváděna ve slovnících. V případě turečtiny, portugalštiny a francouzštiny jsem pracovala se slovníky vydanými v edici Cambridge Learner's Dictionary v nakladatelství Cambridge University Press.³

Metoda tzv. vědecké transliterace je uplatňována výhradně v poznámkovém aparátu a bibliografickém seznamu, v textu je upřednostňován český, tzv. populární přepis pro uchování souvislosti textu. A zejména je pak preferován tam, kde existuje v české literatuře pro dané slovo zavedený a uznávaný způsob zápisu. V těchto případech zápis odpovídá pravidlům, která jsou uplatňována v českých popularizačních textech s danou tematikou. Výjimkou jsou slova, která slouží jako příklady. Ta jsou přepsána metodou vědecké transliterace, tak aby byl co nejdříve zachován pravopis původního slova. Fonetický přepis je pak vždy indikován hranatými závorkami.

¹ DAS, Niladri Sekhar. *A Descriptive Study of Bengali Words*. Delhi: Cambridge University Press, 2015. s. xii-xiii. Dále jen DSBW.

² HILALI, Ghulam Maqsud a Muhammad Enamul HAQ. *Perso-Arabic Elements in Bengali*. Dhaka: Bangla Academy, 1967. Dále jen PAEB.

³ Cambridge Dictionary [online]. 2016 [cit. 2017-08-06]. Dostupné z: www.dictionary.cambridge.org.

Metoda transliterace a transkripce bengálského písma a fonetická transkripce podle zásad tzv. Mezinárodní fonetické abecedy (IPA) tak, jak je uplatňuje N. S. Dáš⁴

Vokály

	vědecká transliterace	populární transkripce	IPA
অ	a	a	[ɔ] [o]
আ/া	ā	á	[a] [æ]
ই/ি	i	i	[i]
ঈ/ী	ī	í	[i]
উ/ু	u	u	[u]
ঊ/ূ	ū	ú	[u]
ঋ/্	ṛ	ri	[ri]
এ/ে	e	e	[e] [æ]
ঐ/ৈ	ai	ai	[oi]
ও/ৌ	o	o	[o]
ঔ/ৌ	au	au	[ou]

Konsonanty

ক	k	k	[k]
খ	kh	kh	[kh]
গ	g	g	[g]
ঘ	gh	gh	[gh]
ঙ	ṅ	n	[ŋ]
চ	c	č	[c] [tʃ]
ছ	ch	čh	[ch] [tʃh]
জ	j	dž	[ʃ] [dʒ]
ঝ	jh	džh	[ʃh] [dʒh]
ঞ	ñ	ñ	[n] [ɲ]
ট	ṭ	t	[t]

⁴ DSBW. s. xii-xiii.

ঠ	th	th	[tʰ]
ড	ɖ	d	[d]
ঢ	ɖʱ	dh	[dʱ]
ণ	ɳ	n	[n]
ত	t	t	[t]
থ	th	th	[tʰ]
দ	d	d	[d]
ধ	dh	dh	[dʱ]
ন	n	n	[n]
প	p	p	[p]
ফ	ph	ph	[pʰ]
ব	b	b	[b]
ভ	bʱ	bʱ	[bʱ]
ম	m	m	[m]
য	y	dʒ	[j]
য়	y̆	j	[ɛ̃] [j]
র	r	r	[r]
ল	l	l	[l]
শ	ʃ	ʃ	[ʃ]
ষ	ʂ	ʃ	[ʃ]
স	s	s	[ʃ] [s]
হ	h	h	[ɦ]
ড়	ɽ	r	[ɽ]
ঢ়	ɽʱ	rh	[ɽʱ]
ব	v	v	[v]
ৎ	t̪	t	[t]
ং	ɱ	m	[ŋ]
ঃ	ɦ	h	[h]
ঁ	˜	n	[˜]

0. Úvod

Předmětem této práce je podrobný rozbor a ucelený popis bengálské slovní zásoby a jazykových vrstev, které ji utvářejí.

V první části práce je bengálština představena a je stručně popsán její původ a vývoj. Jádrem práce je pak rozbor jejích jednotlivých historických vrstev. Nejprve jsou popsána slova, která nazýváme *tadbhava*. Ta jsou esencí bengálské slovní zásoby a jejím nejdůležitějším konstituentem. Tato vrstva bengálského lexika se začala formovat již v raných vývojových fázích indoárijské jazykové rodiny. Než se však stala součástí bengálského lexika, byla v důsledku přirozeného jazykového vývoje podrobena specifickým proměnám fonetické povahy. V následující části je představena vrstva jazyka, kterou označujeme jako *tatsama*. Jedná se o slova, která byla do bengálské slovní zásoby přejata ze sanskrtu v různých časových obdobích, ale tato slova na rozdíl od *tadbhav* zůstala identická se svými sanskrtskými protějšky. Vedle *tatsam* jsou představena také slova patřící do zvláštní kategorie tzv. polovičnických *tatsam*. Třetí část pojednává o slovech, která pronikla do bengálského lexika z různých ne-árijských jazyků a dialektů Indického subkontinentu, náležících do austroasijské, drávidské nebo tibetobarmské jazykové rodiny. Tato slova nazýváme *déší*, tj. „domácí“ či „domorodý“. Poslední část práce se zabývá cizím mimoindickým elementem bengálské slovní zásoby, tzv. *vidéší*. Tuto vrstvu slov lze rozdělit do dvou objemných skupin: do první z nich patří slova, která do bengálské slovní zásoby vstoupila zejména prostřednictvím perštiny. Na druhé straně jsou pak slova z různých evropských jazyků, mezi nimiž zcela dominuje angličtina.

Celou práci se prolínají poznatky o bengálštině a jejím lexiku tak, jak je vyložil bengálský lingvista Suníti Kumár Čatterdží ve své objemné studii o původu a vývoji bengálštiny. Ostatní prameny, jejichž úmyslem je popsat bengálské lexikum vycházejí převážně ze základů, které položil již Čatterdží a většinou nepřináší nic nového. Jedním z cílů této práce je proto podrobit dostupné prameny kritickému rozboru a popsat některé aspekty bengálské slovní zásoby z vícero hledisek.

I. Vznik a vývoj bengálštiny

1.1 Genetické zařazení bengálštiny a její lingvistický areál

Bengálština patří do indoárijské (někdy také indické) podskupiny jazyků indoíránských. Ty jsou jednou z větví největší jazykové rodiny, jazyků indoevropských. Bengálština spolu se svými sesterskými jazyky, ásámštinou a urijštinou, tvoří nejvýchodnější hranici indoevropského lingvistického areálu. Politická hranice samozřejmě není totožná s hranicí lingvistickou, kterou nelze přesně vykreslit a zaznamenat. Bengálština na západě přechází do urijštiny, magahí⁵ a maithilštiny⁶ a do ásámštiny na severu. Jazykový areál bengálštiny přesahuje politické hranice okolních států, a tak některé části Urísy, Džhárkhandu, Biháru, Ásámu, Méghálaje nebo Tripury dokreslují lingvistický obraz Bengálska (viz Tab. 1).

Na svých hranicích se ale setkává s mnohými dalšími jazyky, nejen indoevropskými, ale rovněž s několika domorodými jazyky z austroasijské, drávidské nebo tibetobarmské jazykové rodiny (viz Tab. 2). Při západní hranici Západního Bengálska žije v několika skupinách etnikum Sántálců, jejichž jazykem je sántálština, patřící do mundské větve jazyků austroasijských. Žijí zde také lidé hovořící jazyky úzce příbuznými sántálštině, jazyky ho a mundáři. Na západní hranici se s bengálštinou setkávají také dva úzce spojené drávidské dialekty; v horské oblasti Rádžmahal, na pomezí mezi státy Bihár a Západní Bengálsko, žijí mluvčí dialektu malto, a okrajově také mluvčí dialektu oráon (též kurukh). Na severní hranici přichází bengálština do kontaktu s několika tibetobarmskými jazyky, které patří do šesti různých skupin této jazykové rodiny. Například se sikkimštinou, bhútánštinou, manípurštinou nebo s některými dialekty ze skupin bodo nebo nága.⁷ A ačkoliv má rodina tibetobarmských jazyků na Indickém subkontinentu nejmenší počet mluvčích, vykazuje největší počet jazyků a dialektů.

⁵ Magahí byl jazyk jižního Biháru, který se vedle dalších novoindíckých jazyků vynořil z formativní fáze východního prákrtu *mághadí*. Byl ale fatálně poznamenán vpádem turkických nájezdníků na počátku 13. stol, kdy bylo přerušeno jeho spojení s minulostí a jazyk už nebyl dále kultivován. Dnes v Biháru zaujímá dominantní pozici hindština-urdština. Viz CHATTERJEE, Suniti Kumar. *The Origin and Development of the Bengali Language*. New Delhi: Rupa, 2002. s. 91. Dále jen ODBL.

⁶ Též mithilština, viz ZBAVITEL, Dušan. *Bengálská literatura*. ExOriente: Praha, 2008.

⁷ Ibid. s. 2.

1.2 Periodizace vývoje bengálštiny

Bengálština je jedním z tzv. novindických jazyků, které reprezentují poslední vývojovou fázi jazyka nebo jazyků, které do Indie přinesli během 2. tisíciletí před naším letopočtem árijské kmeny. Jejich řeč nebyla nijak standardizovaná, spíše se jednalo o skupinu nebo skupiny dialektů, které ale můžeme souhrnně nazývat jako árijština nebo indoíránština.

Árjovské osídlení expandovalo dále směrem na východ a zdá se, že kolem roku 1000 př. n. l. zaujímal jazyk Árijů již v celé severní Indii až po Bihár zcela výsadní a dominantní postavení.⁸ Během několikasetletého pobytu na indické půdě začala árijština v neindoevropském jazykovém prostředí podléhat ve větší nebo menší míře vlivu prostředí. A s tím jak se osídlení posouvalo stále více na východ, proces jazykové změny se v jistém smyslu urychloval. Zdá se, že právě čelo migrační vlny bylo více vystaveno neárijským vlivům, a tak se začaly v jazyce projevovat jisté odlišné tendence ve výslovnosti a východní hovorový dialekt se pozvolna odchyloval od toho na úplně opačném konci osídlení. Tento trend se výrazněji projevil až v období střední indoárijštiny (MIA), kdy se vyvinuly pokročilejší jazykové formy, geograficky od sebe odlišné, které souhrnně označujeme jako *prákrty*. V té době prošla stará indoárijština (OIA) přirozenými změnami a formovala se základní vrstva jazyka, která byla dále nesena MIA až do období nové indoárijštiny (NIA). Změny se projevily zejména po stránce fonologické a tvaroslovné a vývoj celkově směřoval k zjednodušování. V této době začalo volné přejímání elementů ze sanskrtu, který byl vždy, jak v této fázi, tak i v NIA důležitým zdrojem nových výrazů i forem. Tyto elementy pak v hovorových dialektech zdomácněly a následně byly podrobeny fonetické modifikaci tak, aby byly přizpůsobeny potřebám jazyka, do něžž byly uvedeny.

Zdá se, že východní (*práčja*) dialekty, se postupně vyvinuly do dvou forem, západní (*ardha-mágadhi*) a východní (*mágadhi*).⁹ Dialekty postupně dozrály až do stádia, které nazýváme *apabhramša*. Tato pozdní MIA řeč vytvořila přechodový stupeň mezi MIA a NIA. Byla jakousi formativní fází, kdy si jazyky hledaly vlastní cestu a v této době již vykazovaly jisté charakteristické zvláštnosti, ale ty se ještě nemohly projevit naplno.¹⁰

⁸ Ibid. s. 43.

⁹ Ibid. s. 54.

¹⁰ VACEK, Jaroslav. *Úvod do studia indických jazyků, sv. I*. Praha: SPN, 1971. s. 55.

Moderními představitelkami východní *mághá apabhramši* se staly bengálština, ásámština a urijština, které si jsou dodnes velmi blízké. Východní *mághá* se pak dále rozštěpilo na bengálštinu-ásámštinu a urijštinu. Bengálština a ásámština zůstávaly až do 15. století stále jedním jazykem a oddělily se až v souvislosti s literární tvorbou, kdy Ásámci začali tvořit nezávisle na Bengálcích.¹¹

S. K. Čatterdží dělí dějiny bengálštiny na tři období: stará bengálština (asi 950 - 1200), střední bengálština (1200 - 1800) a nová/moderní bengálština (od 1800).¹²

Bengálština se svými charakteristickými rysy se vyvinula již v 11. století.¹³ O této nejranější formě bengálštiny se dozvídáme z unikátního rukopisu, který objevil na počátku 20. století Haraprasád Šástrí v Dvorní knihovně v nepálském Káthmándú. Jedná se o soubor 47 písní zvaných *čarje* nebo *čarjápady*. Nicméně, stejně tak jako nemůžeme s jistotou hovořit o dataci *čarjápady*, stejně tak je to s jejich jazykem.¹⁴ Dalším dokladem o nejranější bengálštině je také několik místních názvů ze sanskrtských nápisů a knih, které jsou datovány až do první poloviny 5. století.¹⁵

Ve druhé vývojové fázi bengálštiny už byly plně vyvinuty všechny její charakteristické rysy. Do popředí se postupně dostala západní bengálština, která posloužila jako vzor pro vytvoření standardní moderní bengálštiny a rovněž se stala společným sjednocujícím literárním jazykem bengálských dialektů.¹⁶ V pozdní fázi střední bengálštiny zesílil vliv klasického sanskrtu a maithilštiny a zvláště v 18. století měla obrovský vliv perština a do jisté míry i portugalština.

V období moderní bengálštiny je nejvýraznější vliv sanskrtu a literární bengálština se stává jazykem značně umělým se silně sanskrtizovanou slovní zásobou. V této době vstupuje do hry také další cizí element v podobě angličtiny, jejíž vliv na bengálské lexikum byl až do dnešní doby zdaleka největší.

¹¹ ODBL, s. 108.

¹² Ibid. s. 129.

¹³ Ibid. s. 98.

¹⁴ ZBAVITEL, Dušan. *Bengálská literatura*. s. 18.

¹⁵ ODBL, s. 109.

¹⁶ Ibid. s. 128.

II. Původ a skladba bengálského lexika

Všechny prvky bengálského lexika, bez ohledu na to, jakého jsou původu, je možné primárně rozdělit do dvou širokých skupin: prvky nativní (*nijasva śabda*) a prvky cizí (*āgantak/kṛtaṅ śabda*).¹⁷

Do první skupiny náleží slova, která jsou přirozenou součástí bengálštiny již od samého počátku, kdy nabyla podobu samostatného jazyka. Jsou jakýmsi dědictvím ranějších vývojových fází indoárijštiny tak, jak se jí hovořilo na východě Indického subkontinentu. Nejstarší jazyková vrstva pochází ze starých indoárijských dialektů. V této době pronikala do jazyků také slova z jiných nepříbuzných jazykových rodin (viz kapitola 2.4) a slova z jiných indoevropských jazyků, která byla postupně asimilována do sanskrtu. Tyto všechny prvky byly dále neseny tzv. obdobím *prákrťů* a uzpůsobovány tak, aby byly konformní s mluvou své doby. Nakonec společně zformovaly jádro bengálské slovní zásoby.

Do druhé skupiny pak patří slova, která byla do bengálštiny vypůjčena z jiných cizích jazyků, ať už přímo nebo nepřímo, jako výsledek lingvistického kontaktu v různých časových obdobích. Ten mohl být způsoben řadou nelingvistických faktorů, ať už se jednalo o obchod, politickou invazi či kolonizaci nebo kulturní komunikaci a výměnu.¹⁸

Vedle výše uvedených dvou kategorií (nativní a cizí slova) lze zvláště vydělit také slova, která vznikla smísením dvou slov nebo částí slov z různých jazykových zdrojů (*miśra/saṅkar śabda*).¹⁹

Nativní složku jazyka si lze představit jako jakési jádro, které obklopují další jazykové vrstvy utvořené z výpůjček z různých cizích jazyků. Tento model lexika (tzv. *core-periphery stratification*) navrhl pro bengálskou slovní zásobu Somdev Kar ve své disertační práci.²⁰ Na druhou stranu se ale takové hledisko může jevit jako poněkud zjednodušující vzhledem k tomu, že nebere v úvahu historický vývoj jazyka a skutečnost, že stejný zdroj mohl ovlivnit jazyk v různých časových bodech (např. slova kategorie *vidéśi*, viz kapitola 2.6).

¹⁷ Tuto terminologii volí ve své studii T. R. Sarkár. Viz SARKĀR, Tapatī Rānī. *Bāmlā bhāṣār śabdabhāṅḍār anāṛjabhāṣī janagoṣṭhīr prabhāb*. Dhākā: Bāmlā ekāḍemī, 2013. Dále jen BŠAJP.

¹⁸ DSBW. s. 89.

¹⁹ BŠAJP. s. 2.

²⁰ KAR, Somdev. *The Syllable Structure of Bangla in Optimality Theoretic Analysis and its Application to the Analysis of Verbal Inflectional Paradigms in Distributed Morphology*. Tübingen, 2009. Disertační práce. University of Tübingen. s. 35.

2.1 Chronologická klasifikace bengálských slov

Suníti Kumár Čatterdží nahlíží na bengálské lexikum z diachronního hlediska a klasifikuje jeho jednotlivé složky následovně:²¹

(1) nativní prvky, tedy výrazy pocházející ze starších vývojových fází indoárijstiny (MIA), které stará bengálština zdědila jako celek. Ty lze dělit na:

1. slova kategorie *tadbhava*, nejvlastnější bengálské lexikum, které se vyvinulo ze sanskrtských výrazů, a které nikdy neustrnulo a prošlo přirozeným jazykovým vývojem
2. stará slova kategorie *tatsama*, která byla ze přejata ze sanskrtu a zachovala se v nezměněné podobě, a tzv. poloviční *tatsama*, tzv. *ardha-tatsama*
3. *déší*, slova domácí, ne-indoárijská s původem na Indickém subkontinentu
4. *vidéší*, slova cizí, která pronikla do MIA, pocházející zejména ze staré a střední perštiny a staré řečtiny

(2) cizí prvky, slova do bengálštiny vypůjčená:

I. slova indoárijská

1. pozdější výpůjčky z OIA odpovídající uvedeným kategoriím *tatsama* a *ardha-tatsama*; a slova z MIA, převážně z páli a různých prákrťů, která jsou ale velmi omezená ve svém užití

2. výrazy z jiných novindických jazyků jako paňdžábštiny, gudžarátštiny nebo maráthštiny

II. slova indická z ne-indoárijských jazyků

1. výpůjčky z jazyků drávidských

2. z kólštiny a sántálštiny, která můžeme považovat za slova austroasijská

3. slova z jazyků tibetobarmských

III. slova ne-indická kategorie *vidéší*

1. perská (a také arabská, turecká a paštunská převážně příchozí prostřednictvím perštiny)

2. slova z evropských jazyků, zejména angličtiny a portugalské, a slova z jiných jazyků světa, která do bengálské slovní zásoby přišla nepřímou cestou prostřednictvím výše zmíněných jazyků; tato slova souhrnně nazýváme jako slova evropská

²¹ ODBL. s. 195-196.

Výše byly uvedeny čtyři elementy, které jsou charakteristické pro skladbu bengálské slovní zásoby, tj. *tatsama*, *tadbhava*, *děší* a *viděší*. Tyto kategorie budou dále postupně představeny:

2.2 Tadbhava

Slova, která označujeme jako *tadbhava* (jinak také *saṃskṛta-bhava*, *saṃskṛta-yoni* nebo *vibhraṣṭa*)²², jsou součástí bengálštiny již od jejího vymezení jako samostatného novindického jazyka. Tato slova jsou živým odkazem ranějších vývojových fází indoárijské jazyky. Jedná se především o výrazy spojené s každodenními skutečnostmi, která byla zřejmě vždy součástí běžného hovorového jazyka. Tato slova proto nikdy neustrnula a procházela během vývoje indoárijské jazyky rozsáhlými přirozenými modifikacemi fonetické povahy.

Rovněž je nutné uvážit skutečnost, že vývoj této vrstvy lexika se vždy odehrával v úzkém sepetí s jinými dialekty, mezi nimiž docházelo k vzájemnému ovlivňování. Uchopit její vývoj je proto značně komplikované, protože není výsledkem vývoje určitého ‘čistého’ dialektu.

Podoba některých dnešních *tadbhav* se často díky fonetickým změnám odchýlila od svých indoárijských protějšků až k nepoznání. To můžeme doložit na příkladech z moderní bengálštiny, které uvádí ve své studii S. K. Čatterdží.²³ Například výraz *jhī*, v moderní bengálštině „služebná“ nebo „dcera“, má svůj zdroj v sanskrtském *duhitṛ*. Ústy mluvčích se toto slovo postupně proměňovalo přes *duhitā*, **dihitā*²⁴, *dhītā*, *dhīdā*, **dhīthā*, **dhīā*, *dhīā*, *jhīā* až k současné podobě *jhī*. Obdobně se vyvinulo také bengálské označení pro tetu, matčinu sestru, *māsī*. Ze sanskrtského originálu *māṭṛ-ṣvasṛ*, přes **māṭṛ-ṣvasrikā*, **mātuśśaśikā*, **māduśśaśigā*, **māthuś-śaśigā*, **māüśśaśiā*, **māüśśia*, **māüśī*, **māīśī* až k *māśī*, které je dnes zapisováno s dentálním [s] jako *māsī*.

Výše byl nastíněn proces naturalizace některých *tadbhavových* výrazů. Další slova, která prošla podobným procesem jsou například: skt. *sthān* > ben. *ṭhāi*, „místo“; skt. *nṛtya* > ben. *nāc*, „tanec“; skt. *parvata* > ben. *pāhār*, „hora“; skt. *puṣkara* > ben. *pukur*, „jezíčko“; skt.

²² VACEK, Jaroslav. *Úvod do studia indických jazyků*, sv. 1. s. 55.

²³ ODBL s. 198-199.

²⁴ * před slovem označuje jeho hypotetickou podobu, která se v literatuře nedochovala a je pouze rekonstruovaná.

vyāghra > bāgh, „tygr“; skt. matsya > ben. māch, „ryba“; nebo skt. haridrā > halde, „kurkuma“, „žlutý“, tj. barvy kurkumy.²⁵

2.3 Tatsama

Do kategorie *tatsama* (jindy také *saṃskṛta-sama*, *tat-tulya* nebo *samānaśabda*)²⁶ náleží slova, která mají svůj původ v sanskrtském lexiku a byla do jazyka vypůjčována v různých obdobích. Za *tatsamové* výrazy považovali praktičtější gramatici ta slova, která byla ve středním vývojovém období indoárijské jazyky (v MIA, v tzv. období *prákrťů*), po ortografické stránce identická s formami v sanskrtu a nebyla jako taková podrobena žádným fonetickým modifikacím, protože v té době zřejmě neodporovala zvukovým potřebám jazyka. Například:

MIA. *lajjā*, „stud“

MIA. *śakti*, „síla“

MIA. *sāgara*, „oceán“

MIA. *jala*, „voda“

MIA. *jīvana*, „život“

MIA. *caraṇa*, „chodidlo“

Tyto výrazy byly pak v nezměněné podobě (bez ohledu na jejich skutečnou výslovnost) přeneseny do nové vývojové fáze indoárijské jazyky, do rané bengálštiny, a staly se tak její součástí na samém počátku.²⁷ Do této kategorie řadíme také pozdější výpůjčky ze sanskrtu, které do bengálštiny přibývaly v různých dobách, ty už však nemůžeme považovat za formativní prvek jádra bengálské slovní zásoby. Největší příliv výpůjček ze sanskrtu nastal od počátku 19. století, kdy se začala objevovat v moderní bengálské literatuře próza. Po velkou část tohoto století mezi bengálskými pandity převládala tendence bengálštinu sanskrtizovat a bránit ji před jakoukoliv kontaminací jazykem hovorovým. Jazykoví puristé takto vyvinuli jakousi umělou jazykovou formu, tzv. *sádhu bhāṣu* (dosl. „čistý“, „vznešený jazyk“) se slovní zásobou prosycenou slovy ze sanskrtu a gramatickými tvary z MIA, a upevnili její postavení v oblasti psaného slova. V té době do bengálské slovní zásoby vstoupily mnohé slovní výpůjčky ze sanskrtu v neasimilované podobě *tatsam*.²⁸ Tato jazyková forma ale neměla předpoklady pro to, aby se stala všeobecným spisovným

²⁵ Příklady vybrány z CĀKĪ, Jyotibhuṣaṇ. *Bāmlā bhāṣār byākaraṇa*. Kalkātā: Ānanda pābliśārs prāibhet limited, 1996. s. 26.

²⁶ VACEK, Jaroslav. *Úvod do studia indických jazyků*, sv. 1. s. 55.

²⁷ WALTER, Elżbieta. *Gramatyka języka bengalskiego*. Warszawa: Języki orientalne, 2008. s. 49. Dále jen GJB.

²⁸ ODBL. s. 134.

standardem, protože byla skutečnému hovorovému jazyku příliš vzdálená. Dnes převládá hovorová forma i v oblasti literatury, tzv. *čalit bhášá* (dosl. „běžný jazyk“), a se *sádhu bhášou* se lze setkat ve stále menší míře.²⁹

V kontextu moderní bengálštiny je termín *tatsama* komplikovanější, protože dnes se setkáme jen s hrstkou slov, která by bylo možné považovat za ‘čisté‘ *tatsamy*. V mnohých případech byly tyto původně *tatsamy* podrobeny rozsáhlým fonetickým změnám. A slova, jejichž zápis zůstal shodný se sanskrtskými ortografickými zásadami, byla v řeči vždy realizována podle jazykových zvyklostí mluvčích (typická je např. palatalizace všech sibilantů [ś], [ṣ] a [s], výraznější zavírání inherentního vokálu [a], ztráta koncového vokálu, aj.).³⁰ Tyto skutečnosti proto *tatsamy* přibližují spíše výrazům *tadbhavovým*.

Některá původně *tatsamová* slova, která se v průběhu svého vývoje odcizila od svých sanskrtských protějšků, byla do staré nebo střední bengálštiny vypůjčena znovu ve své originální podobě. S. K. Čatterdží tento proces ilustruje na slovu *śraddhā*, tzn. „víra“, „oddanost“, „touha“ či „podivné chutě těhotné ženy“, které v dnešní bengálštině nalezneme v podobě *sādh* (navíc chybně zapisováno s dentálním [s]).³¹ Slovo *śraddhā* ale bylo do bengálštiny vypůjčeno znovu ve smyslu „úcta“, „naprostá důvěra“ nebo „oddanost“. Vedle tohoto skutečně sanskrtského výrazu existuje ještě také jeho zdomácnělý, lidový ekvivalent *cheddā* (takto mohl vypadat proces naturalizace: *śraddhā* > *średdhā* > *chreddhā* > *cheddā*). Lingvista George Grierson a další evropští učenci nabídli jako řešení této rozbíhavosti termín *ardha-tatsama* (lze se setkat rovněž s termínem *bhagna tatsama*)³², „polo-*tatsama*“, pod něž mohly být zahrnuty ty výrazy, které byly původně vypůjčeny ze sanskrtu, ale časem byly přizpůsobeny skutečné povaze mluveného jazyka.³³

Představme si níže některé další příklady polovičních *tatsam*:

tsm. <i>bṛhaspati</i> > atsm. <i>bespati</i> , „Jupiter“	tsm. <i>sūrya</i> > atsm. <i>sūryi</i> , „slunce“
tsm. <i>candra</i> > atsm. <i>candar</i> , „měsíc“	tsm. <i>kṣudhā</i> > atsm. <i>khide</i> , „hlad“
tsm. <i>niścinta</i> > atsm. <i>niścindi</i> , „bezstarostný“ ³⁴	

²⁹ ABONYI, Ondřej. Vliv angličtiny na bengálštinu. In: ONDRAČKA, Lubomír (ed.). *Mé zlaté Bengálsko: studie k bengálskému náboženství a kultuře věnované Haně Preinhaelterové k jejím sedmdesátinám*. Praha: ExOriente, 2008. s. 219.

³⁰ VACEK, Jaroslav a Hana PREINHAELTEROVÁ. *Úvod do studia indických jazyků*, sv. 2. Praha: Universita Karlova, 1975. s. 165.

³¹ ODBL. s. 190.

³² CĀKĪ, Jyotibhuṣaṇ. *Bāmlā bhāṣār byākaraṇ*. s. 27.

³³ ODBL. s. 190.

³⁴ Příklady viz CĀKĪ, Jyotibhuṣaṇ. *Bāmlā bhāṣār byākaraṇ*. s. 27.

T. R. Sarkár rozlišuje dva druhy *tatsam*,³⁵ 1. úplné *tatsamy* (tzv. *siddha tatsama*) a 2. neúplné *tatsamy* (*asiddha tatsama*). V prvním případě se jedná o takové *tatsamy*, které jsou shodné s ortografickými zásadami sanskrtu a po gramatické stránce jsou správné. To jsou výrazy, které převládají v literatuře. Sarkár předpokládá, že na druhé straně byla slova, která do literatury nepronikla. Z hlediska gramatiky nesprávná, ale navzdory tomu běžná v hovorovém jazyce. Např. úplné *tatsamové* slovo *kṛṣṇa* mohlo mít v hovoru různé podoby, např. *kiṣaṇ*, aj.

Uvádí také ještě jednu zvláštní kategorii, tzv. *bikṛta tatsama*, „pokřivené“ nebo „deformované“ *tatsamy*. To jsou taková slova, která si v zápisu zachovala svou *tatsamovou* podobu, ale současnou výslovností se od své psané formy zcela odlišují. Jedná se především o výslovnost konsonantních skupin. Například:

sahya, „snesitelný“ > [sojɸho] *lakṣmī*, „Lakšmí“ > [lokkhī]
padma, „lotos“ > [pɔddō]³⁶

2.4 Déší

Slova *déší* (*deśī*, jinak také *deśya*, *deśī-prasiddha* nebo *deśī-mata*)³⁷ představují „domácí“, „domorodý“ element bengálské slovní zásoby. Patří mezi ně slova, která pocházejí z některého dialektu, jímž se hovoří nebo hovořilo na Indickém subkontinentu. Tyto dialekty přitom nejsou nijak spřízněné s jazyky indoevropskými a náleží do drávidské, austroasijské nebo tibetobarmské jazykové rodiny. Dnes je vliv ne-árijských jazyků silný zvláště v pohraničních oblastech Bengálska (viz Tab. 2).

Když do Bengálska dorazili Ářjové, setkali se zde s místními obyvateli, příslušníky různých etnik, kteří celé území obývali. A protože se nově příchozí ocitli ve zcela neznámém prostředí, daleko od své domoviny, postrádali ve své slovní zásobě pojmenování pro různé skutečnosti specifické pro cizí kraj — jména rostlin, plodin, zvířat anebo rozličných předmětů

³⁵ BŠAJP. s. 3.

³⁶ Fonetická transkripce konkrétních slov se přidržuje transkripce Džámila Čaudhuriho v bengálském ortografickém slovníku. Viz CAUDHURÍ, Jāmil. *Bāmlā bānān abhidān*. Dhākā: Bāmlā ekādemī, 2010.

³⁷ VACEK, Jaroslav. *Úvod do studia indických jazyků*, sv. 1. s. 55.

spojených s životním stylem místních obyvatel, aj. A přirozeně tato pojmenování přejímali do slovní zásoby svého jazyka přímo z místních jazykových zdrojů.³⁸

Nejstarší slova, která jsou evidentně ne-árijského původu, se vyskytují již ve védském textu Rgvédu. Tato slova byla poté absorbována do slovní zásoby sanskrtu a jeho prostřednictvím přenesena až do slovní zásoby moderních novoindických jazyků v podobě *tatsam* nebo *tadbhav*. *Déší* slova ale vstupovala do indoárijštiny také jinými cestami a v různých časových obdobích. Některá byla zřejmě nesena hovorovým jazykem, o čemž dokládají svědectví domácí slova v prákrtech, která nemají svůj ekvivalent v sanskrtu. A obdobně pak také slova, která existují v jazycích novoindických, ale nemají svého předchůdce v prákrtech.³⁹

2.4.1 Výpůjčky z jazyků drávidských

Nejstarší slova pravděpodobně drávidského původu se objevují již ve Rgvédu. Mezi nimi jmenuje S. K. Čatterdží slova jako: *phala* „plod“, „ovoce“; *puspa* „květina“; *kāla* „čas“; *nīla* „modrý“, aj. Dohromady jich bylo identifikováno dvacet sedm. Všechna tato slova existují také v dnešních novoindických jazycích, bengálštinu nevyjímaje. O povaze a míře drávidského vlivu na indoárijštinu byly vedeny mnohé diskuze a S. K. Čatterdží uzavírá, že nejvíce *déší* slov, jejichž původ nelze odvodit z jazyků indoárijských, pochází právě z jazyků drávidských.⁴⁰ Domnívá se také, že obrovské množství onomatopoeických slovních výrazů, jež jsou charakteristické pro novoindické jazyky a drávidštinu pochází rovněž z domácího zdroje. Jeho domněnku potvrzuje také fakt, že ve védských dialektech je onomatopoeia jen výjimečným jevem.

Z pozdějších přejímek z drávidských jazyků do bengálské slovní zásoby uveďme například:⁴¹

curuṭ/curaṭ (tam. *curuṭṭu*, tel. *cuṭṭa*, mal. *curuṭṭu*), dosl. „rulička (z tabáku)“, doutník seříznutý na obou koncích

³⁸ BŠAJP, s. 5-6.

³⁹ Ibid. s. 25.

⁴⁰ ODBL, s. 178.

⁴¹ V závorkách za bengálským výrazem jsou uváděna synonyma téhož slova v drávidských jazycích, jmenovitě v tamilštině, telugštině, malajálámštině a kannadštině, která mají podpořit předpoklad, že výše uvedená bengálská slova skutečně pochází z některého z drávidských jazyků. Byla vybrána ze slovníků: GWYNN, John Peter Lucius. *A Telugu-English Dictionary*. New York: Oxford University Press, 1991.; University of Madras. *Tamil Lexicon*. Madras: University of Madras, 1924-1963. a GUNDERT, Hermann. *A Malayalam and English Dictionary*. Mangalore, London, C. Stolz; Trübner & Co., 1872.

pyāṇḍāl/pyāṇḍel (tam. *pantar*, tel. *pandiri*), tj. lehká stavba nebo stan postavený na místě, kde se mají shromáždit lidé ať už při příležitosti náboženské slavnosti, nebo například svatby

billi/billī (tam. *pilli*, tel. *pilli*, mal. *pulli*⁴², kan. *pilli*), „kočka“

nar- (tam. *naḍ*, tel. *naḍ-*, mal. *naṭ-*, kan. *naḍ-*), tj. kořen slovesa „pohybovat se“, „vrtět se“

kaṅka (tam. *koṅga*, tel. *konga*, mal. *kaṅgam*), druh indické říční volavky (*Ardeola grayii*)

2.4.2 Výpůjčky z jazyků austroasijských

Studiem austroasijských slov ve staré indoárijské se zabýval Jean Przyluski a metodou porovnávající formy slov v austroasijských a austronéských jazycích dospěl k přesvědčivým závěrům.⁴³ Jako slovo austroasijského původu, které se vyskytuje již ve Rgvédu, určil například skt. *tāmbūla* (v prákrtu *tambola*), což je označení pro list popínavé rostliny betelu (*Piper betle*), z jejichž aromatických listů se připravuje tzv. *pán* tak, že jsou do něj zabaleny další ingredience jako arekový oříšek, hřebíček nebo tabák, aj. a celý balíček se poté žvýká pro své stimulační účinky.⁴⁴

Slovo *tāmbūla* sestává z kořenu *būla* (v pkt. *bola*), jemuž předchází prefix *tam-*. Autor uvádí různé varianty názvu betelu v několika austroasijských jazycích, jejichž počáteční kořenovou hláskou je zejména [b] nebo [m] a liší se od sanskrtského kořene *būla* jen permutací vokálů. Dále argumentuje, že v různých mon-khmerských jazycích existují prefixy *ka-* a *ta-*, které jsou uplatňovány při formování názvů pro rostliny a zvířata, a ke kořeni slova jsou připojovány za pomoci nazál [n] nebo [m], aj. Na základě argumentů, které Przyluski předkládá, můžeme věřit, že tento název pro betel byl skutečně vypůjčen v dávné minulosti od mluvčích ne-árijských jazyků. Slovo *tāmbūla* se pak prostřednictvím sanskrtu a prákrtu dostalo až do bengálské slovní zásoby v podobě *tambūl*.

Specificky lexikálními výpůjčkami ze sántálštiny do bengálštiny a vice versa se zabýval Kšudirám Dáš. V jeho slovníku nalezneme přes dva tisíce sántálských slov, která jsou součástí bengálského lexika a v některých případech také jiných jazyků jako bhódžpurštiny,

⁴² V případě malajálámštiny byl u slova *pulli* posunut význam — obvykle totiž stojí ve spojení s jiným substantivem označující některou kočkovitou šelmu. Například *kaitappuli* je kompozitem, které označuje leoparda. Viz GUNDEERT, Hermann. *A Malayalam and English Dictionary*. s. 298.

⁴³ PRZYLUSKI, Jean. Non-Aryan Loans in Indo-Aryan. In Levi Sylvain, Jules Bloch and Jean Przyluski. *Pre-Aryan and Pre-Dravidian in India*. Calcutta: Calcutta University Press, 1920.

⁴⁴ MONIER-WILLIAMS, Monier. *A Sanskrit-English dictionary etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European languages*. Oxford: Clarendon Press, 1899. s. 443.

maithilštiny nebo urijštiny.⁴⁵ Sántálskými slovy v bengálštině se zabývala také T. R. Sarkár v jednom z oddílů své studie ne-árijských vlivů na bengálskou slovní zásobu.⁴⁶

Příklady ze sántálštiny:

jhingā/jhinā/jhine, popínavá rostlina (*Luffa acutangula*), jejíž nezralé plody se dají jíst jako zelenina. Tapatí Rání Sarkár i Kšudirám Dáš se shodují, že toto slovo vstoupilo do bengálské slovní zásoby pod vlivem sántálštiny.⁴⁷ Sarkár ale dodává, že svým původem je to slovo kólské.⁴⁸

dhoṅgā/duṅgi/ḍiṅi /ḍuṅgi/daṅgā/doṅā/ḍiṅgi/ḍiṅgā/doṅā, „lodka“. Podle slov Sarkár se někteří o posledních třech variantách domnívají, že jsou drávidského původu.⁴⁹

dāṅgā /ḍāṅā, „pevnina“, „břeh“, „vyvýšené místo“

dheu/ḍheo, „vlna“ (vodní)

Jestliže je vyloučeno spojení některého slova se slovy indoárijskými, máme důvod domnívat se, že se jedná o slovo z domácích zdrojů. Mezi *děší* slovy existuje také řada takových, která jsou jakýmsi slovními izoláty a jejichž původ zůstává neznámý (například *ghughu*, „holub“).⁵⁰ Někdy se zas názory etymologů úplně rozcházejí — jedni dané slovo považují za drávidské a druzí zas za austroasijské. Náповědou při rozhodování, zda určitému slovu přisoudit drávidský anebo naopak austroasijský původ, může být skutečnost, že v drávidských slovech se počáteční cerebrální hláska vyskytuje jen výjimečně, pokud vůbec někdy.⁵¹ A vzhledem k tomu, že mnohá *děší* slova začínají právě cerebrálou nebo palatálou, můžeme věřit, že slova s počáteční cerebrální hláskou nejsou drávidského původu.

Hlavním důvodem, proč se nedaří velký počet slov rekonstruovat je ten, že nevíme nic o raných vývojových fázích kólsčtiny a dalších austroasijských jazyků. Není ani vyloučeno, že mohou pocházet z některého jazyka, který již zanikl.⁵² Dosavadní vědomosti o této vrstvě bengálské slovní zásoby jsou relativně skromné a *děší* slova by si jistě zasloužovala více pozornosti.

⁴⁵ DĀŚ, Kšudirām. *Sāṅotāli - bāṅmlā samaśabda abhidhān*. Kalkātā: Paścimbaṅger bāṅmlā ākādemi, 1998. s. 1.

⁴⁶ BŠAJP. s. 124.

⁴⁷ DĀŚ, Kšudirām. *Sāṅotāli - bāṅmlā samaśabda abhidhān*. s. 123.

⁴⁸ BŠAJP. s. 203.

⁴⁹ Ibid. s. 197.

⁵⁰ Ibid. s. 25.

⁵¹ ODBL. s. 199.

⁵² Ibid.

2.4.3 Tibetobarmská slova

V porovnání s vlivem jazyků austroasijské a drávidské jazykové rodiny na bengálskou slovní zásobu byl vliv jazyků tibetobarmských jen minimální. Zatímco mluvčí austroasijských a drávidských jazyků byli patrně rozprostřeni po převážně části Indického subkontinentu, mluvčí jazyků tibetobarmských se pohybovali především v jeho severních podhorských a severovýchodních oblastech: v Nepálu, severním Biháru, severním a východním Bengálsku, v Ásámu a v údolí řeky Brahmaputry. Podle slov T. R. Sarkár mezi nimi zcela dominovali mluvčí jazyka bodo, kteří se v těchto oblastech usazovali přibližně od desátého století. Tyto oblasti ale ještě před jejich příchodem obývali mluvčí jazyků austroasijských a v menší míře drávidských. Mluvčí jazyků bodo se po svém příchodu promísili s místním obyvatelstvem a to ve výsledku vedlo k opouštění vlastní řeči a přijímání jazyka většiny, v tomto případě severního dialektu bengálštiny nebo ásámštiny.⁵³

1. Slovní výpůjčky z čínštiny

Ačkoliv mezi Indií a Čínou existovalo již od starověku obchodní spojení, na úrovni jazyka se tento kontakt nijak zvlášť neprojevil. Většina slovních výpůjček z čínštiny přišla do bengálštiny nepřímou cestou, prostřednictvím jazyků evropských. A to až na několik málo výjimek, které byly už dříve asimilovány do sanskrtu. Není proto důvod, aby byla tato skupina slov nazývána jako slova sinotibetská (tj. obecnější kategorie, do níž patří také tibetobarmské jazyky). Přesto je ale vhodné čínské slovní výpůjčky zahrnout do této kategorie.

T. R. Sarkár, jako příklad uvádí bengálské pojmenování pro jistý druh bambusu, *kīcak*, v sanskrtu *kīcaka*. J. M. Dás ho ve svém bengálském slovníku popisuje jako druh bambusu, který při poryvu větru ‚zpívá‘.⁵⁴ V sanskrtském slovníku⁵⁵ je zas charakterizován jako ‚dutý bambus‘ a autor dále odkazuje na *Bambusa arundinacea*, který je v čínské botanické terminologii nazýván *Tzin chu*⁵⁶. Sarkár uvádí jako originální slovo staročínské *kičok* (slovo uvádím v české transkripci pro lepší přehlednost). V moderní standardní čínštině existuje pro

⁵³ BŠAJP, s. 35.

⁵⁴ DĀS, Jñānendramohan. *Bāṅgālā bhāṣār abhidhan I*. Kalkātā: Sāhitya samsad, 1958. s. 526.

⁵⁵ GLASHOFF, Klaus a kol. Spokensanskrit.de Dictionary [online]. 2005. [cit. 2017-07-24]. Dostupné z: www.spokensanskrit.de.

⁵⁶ Purdue university. NewCROP [online]. 2016 [cit. 2017-07-20]. Dostupné z: https://hort.purdue.edu/newcrop/duke_energy/Bambusa_arundinacea.html.

„bambus“ výraz *zhú*,⁵⁷ v české transkripci *ču*. Nahlédneme-li do etymologické databáze *Chinese characters* a porovnáme-li dnešní podobu slova *ču* s některými staršími variantami, například *truk*, *ṭruk* či *tük*, případně dialektickým *cuk*, můžeme předpokládat, že stará čínština mívala na konci slov konsonanty, které se však postupem času ztrácely, což může být důvod, proč elidovalo [k] ve slově *čok*.⁵⁸

Autor výše zmíněné databáze dále uvádí výraz *ču* (*zhú*) do souvislosti s Indií, které se ve staré čínštině říkalo *tiān zhú*, dnes jen zkráceným výrazem *zhú*. Je proto možné, že i v případě slova *kičok* se původně jednalo o dvouznakový výraz, který byl postupem času zjednodušen.

Z čínštiny dále pochází bengálské slovo *cā*, „čaj“, v moderní standardní čínštině *chá*. Tento výraz pronikl do Indie prostřednictvím evropských jazyků⁵⁹ a následně se rozšířil po celém Indickém subkontinentu v podobě *cā* nebo *cāy*⁶⁰. Bengálské označení *licu* pro plod „ličí“ (*Litchi chinensis*) pochází rovněž z čínštiny (*lì zhī*) a do bengálštiny bylo převzato z anglického *lychee*.

2. Slovní výpůjčky z tibetštiny

Součástí bengálského lexika je také hrstka výpůjček z tibetštiny. Například: *iyāk/yāk*, (tib. *g.yak*), „jak“ (*Bos mutus*); *lāmā* (tib. *bla ma*), „lama“, tibetský duchovní učitel; *bursim* (tib. *bur shing*), „cukrová třtina“.⁶¹

3. Slovní výpůjčky z barmštiny

V bengálské slovní zásobě nalezneme také několik slovních výpůjček z barmštiny, např.: *luṅgī*, tradiční oděv, který nosí muži v Indii, Barmě nebo Indonésii (*sarong*) ovázaný kolem pasu, nebo *phuṅgī/phuṅgi*, buddhistický mnich (zejména v Barmě).⁶²

⁵⁷ Transkripce čínských slov je pořizena podle oficiálního systému přepisu standardní čínštiny do latinského písma, tzv. Pinyin.

⁵⁸ STAROSTIN, Sergej. *Chinese characters*. In: The Tower of Babel: an Etymological Database Project [online]. 1998 - 2003 [cit. 2016-07-17]. Dostupné z: viz Seznam použité literatury.

⁵⁹ ODBL. 197.

⁶⁰ Například v hindštině nebo malajálámštině má označení pro „čaj“ podobu *cāy*, v gudžarátštině nebo urijštině zas *cā*.

⁶¹ BŠAJP. s. 33.

⁶² ODBL. s. 197.

2.5 Výpůjčky z novoindických jazyků

Největší množství slovních výpůjček z novoindických jazyků v bengálském lexiku pochází z hindustánštiny. Tak je nazývána hovorová vrstva jazyka společná hindštině i urdštině a vyznačuje se tím, že její slovník je hojně prosycen perskými nebo arabskými výrazy.⁶³

<i>mithāī</i> , „sladkosti“	<i>tarkāri</i> , dušený zeleninový pokrm
<i>baṭuyā</i> , malá látková taška	<i>selāī</i> , „šití“
<i>jaldi</i> , „rychle“	<i>kāmāī</i> , „vynechání“
<i>cālu</i> , „běžný“, „populární“	<i>jindābād</i> , zvolání „necht' žije!“, „dlouhý život!“
- <i>oyālā</i> , sufix označující posesora, konatele, aj. (např. <i>maślāoyālā</i> (<i>maslā/maślā</i> , „koření“), obchodník s kořením)	

Bezprostřední výpůjčky z ostatních novoindických jazyků jsou v bengálštině spíše ojedinělé a v běžněji přicházejí prostřednictvím anglo-jazyčného tisku.⁶⁴ Z gudžarátštiny *hartāl/hartāl*, „stávka“; *garbā*, druh tance, pocházející z Gudžarátu; nebo *khaddar/khadi*, po domácku předené a tkané indické látky, které byly v době národního hnutí symbolem odporu. Z paňdžábštiny pak např.: *sikh*, „Sikh“; *cāhidā*, „potřeba“, „požadavek“; *khālsā*, sikhská obec; nebo *gurmukhi/gurmukhī*, písmo, jímž se zapisuje paňdžábština. Z maráthštiny: *pāṭil* či *kulkārṇī*, venkovští úředníci; *peyārā*, „guava“; nebo *bargi*, maráthský jezdec.⁶⁵

⁶³ VACEK, Jaroslav a Hana PREINHAELTEROVÁ. *Úvod do studia indických jazyků*, sv. 2. s. 144.

⁶⁴ WALTER, Elzbieta. *Słownictwo języka bengalskiego*. *Acta Philologica*. 1997, 24/2. s. 130.

⁶⁵ ISLĀM, Raphikul a Pabitra SARKĀR (eds.). *Bāmlā ekāḍemī pramita bāmlā bhāṣār byākaraṇ*. Dhākā: Bāmlā ekāḍemī, 2011. s. 326.

2.6 Viděší

Viděší znamená „jiný než domácí“ (někdy také *mléčča*)⁶⁶ a zde je označením pro cizí mimoindický element v bengálské slovní zásobě. Tato slova můžeme rozdělit na dvě objemné jazykové skupiny. Do první z nich patří slova, která pochází z perštiny a arabštiny a v menší míře z turečtiny či pašunštiny. Do té druhé pak náleží slovní výpůjčky z evropských jazyků, kterým zcela dominuje angličtina. Patří sem také výrazy vypůjčené z portugalštiny, holandštiny nebo francouzštiny, jejichž vliv byl ale vedle vlivu angličtiny jen zanedbatelný. Totéž platí o slovech přejatých z jiných evropských a ne-evropských jazyků, která se do bengálského lexika dostala prostřednictvím již zmíněných evropských jazyků.

Je patrné, že se jedná především o slova, která pronikla do bengálského lexika v nejmladší vývojové fázi indoárijsštiny, tedy poté, co již byly zformovány tzv. novoindické jazyky. Pronikání nového elementu do bengálštiny souviselo s rozhodujícími historickými událostmi a následnými kulturními změnami. Ty nastaly poté, co došlo ke střetu vzájemně naprosto odlišných kultur. Podstatné změny se poprvé projevily na počátku 13. století, kdy nositelé perso-islámské kultury, persianizovaní Turci, v Indii ustavili svou vládu a perština byla stanovena jako jazyk administrativy a kulturního života. V 17. století to pak byli evropští kolonizátoři, kteří s sebou do Indie přinesli nové představy a kulturní hodnoty a s nimi i nový jazyk, skrze který své představy formulovali.

Přesto ale už před příchodem muslimů do Indie a také před tím než se bengálština stala samostatným jazykem, do indoárijsštiny pronikaly cizí elementy. Ty většinou stály mimo pozornost starších gramatiků, protože jednak byl počet cizích slov relativně nízký, a jednak protože jejich původ nebyl vždy zřejmý.⁶⁷ Ale už od počátku 5. století př. n. l. existovalo jisté spojení mezi Indií a perskou achajmenovskou říší. V době vlády perského *šáhanšáha*, „krále králů“, Dareia I. (vládl pravděpodobně v letech 521-486 př. n. l.), byly některé oblasti severozápadní Indie državami Peršanů, tzv. *satrapy* (základní administrativní jednotka v perské říši Achajmenovců). Mezi ně patřily Baktrie, Gandhára a Sogdiana. A z nich přicházela do achajmenovské státní poklady až třetina všech příjmů.⁶⁸ Výsledkem vzájemného politického a

⁶⁶ Termín *mléčča*, „cizinec“ či barbar, charakterizuje jeden z postojů, který starověcí Indové a zejména hinduistická složka společnosti zaujímal vůči cizincům a cizím zemím obecně.

⁶⁷ ODBL. s. 192.

⁶⁸ STRNAD, Jaroslav, Jan FILIPSKÝ, Jaroslav HOLMAN a Stanislava VAVROUŠKOVÁ. *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. s. 58-59.

kulturního působení pak byla hrstka staro-perských slov v indoárijštině jako například *yona*, „jónský“ z perského *yauna* nebo *kṣatrapa* „satrapa“ z perského [xšaθra-pāvan].⁶⁹

Vedle perštiny byla stará řečtina dalším cizím jazykem, který ovlivnil místní dialekty. Té na indický subkontinent vyšlapala cestu armáda Alexandra Velikého roku 327 př. n. l. a otevřela tak stezky spojující západ a Vnitřní Asii.

Moderní indické jazyky, bengálštinu nevyjímaje, zdědily některé staré *vidéší* výrazy z tohoto období. Ze staré a střední perštiny, například:

puṭhī/puṭhi/pūṭhi „manuskript“, starý text nebo kniha > z per. *pōst* „pergamén“, „kůže“ sloužící k psaní; sanskrtské *pusta/pustaka* „kniha“, „manuskript“ rovněž pochází z tohoto zdroje⁷⁰

pāik „pěšák“ > *pāik*

muci/mucī „švec“ > *mūcak* „bota“

Ze staré řečtiny pak například:⁷¹

dām „cena“, „hodnota“ > ze starořeckého *drachmé*, tj. základní stříbrná mince používaná jako platidlo ve starověkém Řecku

surāṅga/suraṅg „tunel“, „podzemní chodba“ > *surinks/syrinx*

⁶⁹ ODBL. s. 193.

⁷⁰ Ibid. s. 194.

⁷¹ Příklady z řečtiny i staré a střední perštiny převzaty z gramatiky S. K. Čatterdžího, s. 194-195.

2.6.1 Vliv perštiny a arabštiny

Období přímého působení perského elementu v Bengálsku můžeme přibližně ohraničit roky 1204 a 1837. Rok 1204 znamenal v dějinách Bengálska zlomový okamžik.⁷² Toho roku do bengálské delty vtrhl Bachtijár Chaldží. Ten byl důstojníkem ve službách Muhammada z Ghóru, který o dva roky později v Dillí založil tzv. Dillíský sultanát. Chaldží svrhl z bengálského trůnu posledního vládce hinduistické dynastie Senu a zahájil tak éru trvající více než pět století, během které Bengálsko ovládali vládci vyznávající islámskou víru. Noví vládci, ačkoliv etnicky Turci, byli nositeli perso-islámské kultury a úředním jazykem na jejich královském dvoře byla perština. Vpád dobyvatelů proto můžeme považovat za symbolický počátek kulturního vlivu perso-islámské civilizace.

Zdá se, že přítomnost mluvčích perštiny v Bengálsku neměla zpočátku žádný podstatný vliv na domácí jazyk a kulturu. Faktická správa země totiž nadále spočívala v rukou Bengálců, kteří se postupem času stále více prosazovali na všech úrovních státní správy.⁷³ Tento stav trval až do doby, kdy dynastie nejlépe známá jako dynastie Mughalů (jinak také timuridská, odvozující svůj původ od turkického dobyvatele a vojevůdce Timura Lenka neboli Tamerlána) přičlenila do té doby nezávislý bengálský sultanát ke svému rozsáhlému impériu a ukončila tak jeho dlouhodobou izolaci.

Příchod a ustavení nové vládnoucí vrstvy s vlastními představami a kulturními specifiky ale již od samého počátku znamenala příliv nových perských výrazů do bengálské slovní zásoby. Jednalo se především o výrazy spojené se sultánovým dvorem, administrací země, výběrem daní nebo soudnictvím, armádou či islámem. O tomto novém fenoménu podává svědectví bengálská literatura.⁷⁴

Za počátek mughalské éry v Bengálsku můžeme považovat rok 1574, kdy císař Akbar (vládl v letech 1565-1605) dovršil jeho dobývání.⁷⁵ Fakticky ale začala až za vlády císaře Džahángíra (1605-1627), kterému se podařilo ve východní oblasti své říše jednou pro vždy potlačit vzpoury a zkonsolidovat mughalskou vládu hluboko v bengálském vnitrozemí, v Dháce. V tomto období byla bengálská delta zapojena do rozsáhlé sítě říčního obchodu se

⁷² EATON, Richard M. *The Rise of Islam and the Bengal Frontier: 1204 - 1760*. Berkeley: University of California Press, 1993. s. 23. Dále jen RIBF.

⁷³ Ibid. s. 63. Například za vlády Aláuddína Husain Šáha (1493-1519) byl sultánovým hlavním ministrem (per. *vazír*) bengálský hinduista. A stejně tak i jeho osobní lékař (*hakīm*) nebo tajemník (*dabīr-e khās*) byli bengálští hinduisté.

⁷⁴ S. K. Čatterdží ve své objemné bengálské gramatice překládá výčet literárních děl z 15. a 16. století, v nichž byla zaznamenána některá perská slova. Například v nejranějším z nich, Čandidásově *Šríkríšnakirtanu* pravděpodobně z 15. století, se vyskytují 4 perské výrazy, v Bháratčandrově *Annadámangalu*, který dokončil roku 1752 pak něco přes 400 slov perského původu. Viz pozn. č. 1 v ODBL. s. 204.

⁷⁵ RIBF. s. 142.

západními doménami mughalského impéria a s evropskými obchodníky z Portugalska, Holandska a Anglie. Za vlády císaře Džahángíra bylo Bengálsko rovněž začleněno do důmyslného rotačního vojensko-administrativního systému *mansabů* (zlomek mughalské armády, počet jezdců, který musel *mansabdár*, ten, jemuž byl *mansab* přidělen, vydržovat a udržovat v pohotovosti) a *džágírů* (úděl půdy, který byl jakousi odměnou za věrné služby mughalskému panovníkovi). Zásadní událostí bylo rovněž zahájení osidlování východních a jižních zalesněných oblastí bengálské delty a jejich přeměňování v zemědělskou půdu od konce 16. století. V nově zkulturnovaných oblastech začaly za podpory státu vznikat drobné instituce jako mešity, svatyně nebo koránské školy, tzv. *madrasy*. Okolo nich se objevovaly skromné komunity, které přitahovaly pracovní sílu k dalšímu odlesňování a jiné práci. O procesech vedoucích ke vzniku nových center svědčí i pojmenování těchto míst, k jejichž vlastním názvům byly připojovány různé sufixy označující „tržistě“ (per. *-bāzār*, například Kaksbázár), „skladiště“ (per. *-ganj*, Kišorgaňdž) nebo „kultivovanou oblast“ (per. *-ābād*, Muršidábád).⁷⁶ Nově vznikající instituce měly silný kulturní vliv a staly se centry šíření islámských koncepcí, s nimiž byl spojen také růst gramotnosti, vzhledem k tomu, že jejich zakladatelé podporovali četbu svatých písem.

Ačkoliv byla vládnoucí třída původem ne-indická, během 17. století začala nadobro ztrácet svůj cizí charakter.⁷⁷ Jejím mateřským jazykem už nebyla perština, ale forma hindštiny-urdštiny, tzv. hindustánština, a perská slova, která dříve přicházela do bengálské slovní zásoby víceméně přímo, začala v této době proudit v hojnějším počtu právě skrze hindustánštinu a jiné lokální jazyky.

Důležitým milníkem v islámských dějinách Bengálska byl také rok 1837, který byl již na začátku této kapitoly uveden jako horní hranice přímého působení perštiny. V tomto roce byla perština nahrazena angličtinou na vyšších úrovních státní správy a bengálštinou na těch nižších.⁷⁸ Můžeme jej proto považovat za faktický konec bezprostředního působení perštiny na bengálštinu.

⁷⁶ RIBF. s. 305.

⁷⁷ Ibid. s. 165.

⁷⁸ KING, Christopher R. *One Language, Two Scripts: The Hindi Movement in Nineteenth Century North India*. New Delhi: Oxford University Press, 1994. s. 54.

2.6.1.1 Lexikální výpůjčky z perštiny

Přítomnost mluvčích perštiny v Bengálsku po dlouhá staletí zanechala v bengálském lexiku obrovský počet slov, jimž lze spolehlivě přisoudit perský či arabský původ. Konkrétní počty se v literatuře liší.⁷⁹ Podle Mohámmada Hárun Rašida zůstalo v současném bengálském lexiku téměř 8 700 slov perského původu, z nichž přibližně čtyři tisíce byly přejaty z arabštiny, čtyři a půl tisíce z perštiny a více než sto slov vstoupilo do bengálštiny později prostřednictvím urdštiny.⁸⁰

S. K. Čatterdži ale míní, že asi jen dva a půl tisíce z nich se stala skutečně součástí bengálského lexika skrze jejich frekventované používání v hovorů a většina rodilých mluvčích by je proto bez rozdílu považovala za slova bengálská.⁸¹ Lze se domnívat, že mezi ostatními výpůjčkami jsou taková slova, která jsou specifická pro určitou sociální nebo geografickou varietu jazyka a jejich použití je proto omezené. A vzhledem k tomu, že od dob lingvisty Čatterdžiho už uplynulo mnoho let, můžeme předpokládat, že mnohá z těchto slov zastarala, anebo byla nahrazena jinými. A to zejména anglickými vzhledem k tomu, že angličtina v mnohých ohledech nahradila perštinu a její vliv na bengálské lexikum stále roste.

Ačkoliv označujeme tuto skupinu slov jako slova perská, zahrnujeme mezi ně také slova jiného původu — slova arabská, turecká a paštunská. Důvod proč tato slova můžeme takto souhrnně nazývat je ten, že naprostá většina těchto slov pronikla do bengálštiny prostřednictvím perštiny. O přímém vlivu arabštiny téměř nelze mluvit (až na pár výjimek v oblasti příbuzenské terminologie, vlastních jmen nebo koránského názvosloví),⁸² protože většina slov byla již předtím asimilovaná v perském lexiku. Vliv turečtiny a paštunštiny byl zas relativně zanedbatelný. Právě z těchto důvodů je příhodnější všechna tato slova označovat jediným termínem.

Studiem charakteru perského a arabského vlivu na bengálštinu se zabývali profesor Hilálí a jeho žák Muhammad Enámul Hak. Výsledkem byla ve své době průkopnická a jedinečná publikace *Perso-Arabic Elements*, zabývající se touto vrstvou bengálské slovní zásoby v její celistvosti. O tomto druhu lexikálních výpůjček pojednávají i další studie, které

⁷⁹ Např. autor slovníku *Perso-Arabic Elements in Bengali* vypočítává 5 186 slov a výrazů perského, arabského nebo tureckého původu. Slovník *Bāmlā bhāṣāy ārabī, phārsī, turki, hindī, urdu šabder abhidhān* pak obsahuje 3359 slov a slovních spojení perského původu.

⁸⁰ RAŠID, Mohāmmad Hārun. Předmluva. In Mohāmmad Hārun Rašid, *Bāmlā bhāṣār byabahaṛta ārabī phārsī urdu šabder abhidhān*. Dhākā: Bāmlā ekāḍemi, 2015. s. 12.

⁸¹ ODBL. s. 206.

⁸² Touto problematikou se zabýval James. M. Wilce. Viz WILCE, James M. Arabic Loanwords in Bengali. In Kees Versteegh a kol. (eds.), *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Boston: Brill, 2009. s. 146 - 149.

ale víceméně opakují to, co bylo o perských slovech řečeno již dříve. Např. *Bámlá bhášáj árabí phársí turkí hindí urdu šabder abhidhán* (Slovník arabských, perských, tureckých, hindských a urdských slov v bengálštině, 2004), *Bámlá bhášáj bjabahríta árabí phársí urdu šabder abhidhán* (Slovník běžných arabských, perských a urdských slov v bengálštině, 2015) nebo *Bámláj atithi šabder abhidhán* (Slovník cizích slov v bengálštině, 2004).

Klasifikace perských slovních výpůjček podle schématu S. K. Čatterdžího

S. K. Čatterdží klasifikuje všechna slova perského původu v bengálském lexiku do několika širokých kategorií, jejichž komponenty vždy spojuje určitá vlastnosti či jejich význam.⁸³ Slova v prvních šesti skupinách jsou velmi specifická a je možné je skutečně tematicky propojit, např. právo, islám, hudba, luxusní materiály, apod. Vedle těchto slov jsou ale mnohá další, která jsou svým významem mnohem obecnější. Ta S. K. Čatterdží shrnul do poslední kategorie.

1. Slova spjatá s vládnoucí vrstvou a jejím životním stylem a také slova související s válčnictvím, dobýváním nebo obranou. Sem podle autora náleží okolo dvou set běžně užívaných slov.⁸⁴
2. Slova spojená s právem, soudnictvím a spravedlností, dále se správou země (např. výběrem daní) nebo jejím hospodářstvím. Asi šest set slov a některá další dnes již zastaralá.
3. Slova vztahující se k islámské víře, životu, praxi a povinnostem jejích vyznavačů. Sem autor zahrnuje přibližně sto běžných slov a dalších maximálně dvě stě méně běžných termínů. Právě v této skupině se přirozeně vykytuje nejvíce arabských slov, protože se jedná především o koránské názvosloví.
4. Slova, která souvisí s kultivací ducha, vzdělávání a obecně náleží do intelektuální sféry. Některá z nich se mohou prolínat se slovy z předchozí skupiny, protože základem tradičního vzdělání muslimů bylo vždy čtení svatých písem. Sem patří maximálně sto slov.
5. Slova označující předměty, které jsou součástí materiální kultury. Sem můžeme zahrnout všechny hmotné předměty, které stvořil člověk. Např. mnohá slova

⁸³ ODBL, s. 206.

⁸⁴ Nicméně, zvážíme-li, v jaké době Čatterdží svou studii o původu a vývoji bengálštiny napsal, nutně se musíme domnívat, že mnohá z těchto slov ztratila své užití a zastarala anebo bylo jejich užití omezeno.

označující luxusní předměty a zboží, umělecké a řemeslnické výrobky, atd. Můžeme sem zařadit asi čtyři sta slov tohoto druhu.

6. Pojmenování etnik, jejich jazyků a domén. Takových slov existuje asi šedesát.
7. Přibližně pět set dalších slov, která označují různé běžné skutečnosti.

ad 1

Např., *mahal* (z ar. *maḥall*), „palác“; *andar mahal* (per. *andar* + ar. *maḥall*), „vnitřní komnaty (paláce)“; *ājmat* (ar. ^c*aẓmat*), „přepych“, „pompa“; *tāj* (ar. *tāj*), „koruna“; *bibi/bībī* (per. *bī bī*), „dáma“, „žena“; *darbār* (per. *darbār*) „(soudní) dvůr“, „palácové náměstí“, „audience“; *darjā/daroyājā* (ar. *daraja*, „stupeň“, „schod“) „dveře“, „vchod“, „brána“ a (per. *darwāzeh*); *dāhlij* (per. *dehlīz*) „vestibul“; *bāg* (per. *bāgh*), „zahrada“, „sad“; a jiná slova spjatá s životem vládnoucí vrstvy.

Dále tituly různého druhu, např. vládců nezávislých knížecích států za Britského Rádže jako např.: *nejām/nijām* (ar. *nizām* dosl. „pořádek“); *nabāb* (ar. *nuwwāb*, orig. pl., ale v per. se užívá i jako sg., „zástupce“, „náměstek“), v kontextu Indie titul knížete z Haidarábádu. Nebo také *šāh* (per. *šāh*), „král“, „císař“; aj.

Nebo zas tituly různých ‘mužů činu’, kteří organizovali místní lidskou sílu při odlesňování a kultivaci oblastí východního a jižního Bengálska od konce 16. století. Např.: *śekh* (ar. *śaikh*); *fakir/fakīr* (ar. *faqīr*, „chudý“), „chudák“, „žebrák“, „potulný asketa“; také *saiyad* (ar. *sayyid*), „vůdce“, „náčelník“, který odvozuje svůj původ od Proroka Muhammada nebo např. *khān* (tur., dále viz kap. 2.6.2). Dokumenty, v nichž byla tato jména zmíněna, neříkají, kdo tito muži ve skutečnosti byli, ale tituly, jimiž se honosili, mohou napovídat o jejich vysokém sociálním statusu.⁸⁵

Patří sem také další tituly, např.: *sāheb/sāeb* (ar. *ṣāhib*, orig. „přítel“), „pan“, často Evropan; *sardār/chardār* (per. *sardār*), „vůdce“; *sarkār* (z per. *sarkār*, doslova „hlava záležitostí“, protože per. *sar*, „hlava“ + *kār*, „činnost“, „práce“), „šéf“, „vláda“.

S. K. Čatterdži do této kapitoly dále zahrnuje slova související s armádou, obranou, atd. jako např.: *pāyik/pāik* (per. *payk*), „pěšák“, „voják“; *sephāi/sipāhī/sephāhī/sibāī* (per. *sepāh*, „armáda“ + sufix *-ī* vytvářející abstraktum), dosl. „náležící k armádě“, tj. „voják“; *soyār* (per. *sowār*), „jezdec“; *borj/buruj* (ar. *burj*), „věž“; *killā/kellā* (ar. *qal‘ah*), „pevnost“, „hrad“; *ākhtā* (per. *ākhtah*), „valach“; *śikār* (per. *śekār*), „lov“; *duśman/duśman* (per. *dośman*), „nepřítel“; atd.

⁸⁵ RIBF. s. 249.

ad 2

Ve druhé skupině nalezneme slova spojená s právem, soudnictvím a spravedlností jako např.: *kājī* (ar. *qāḍī*, per. *qāzī*), „soudce“; *deoyān* (ar. *dīwān*, per. *dewān*, v mod. per. *dīwān*, „soud“), „soud“, „ministr“; *āin* (per. *āyīn*), „zákon“, „právo“; *nāliš/nāliš/nāliš* (per. *nāles*), „stížnost“; *sājā/chājā* (per. *sezā*), „trest“; *dalīl* (ar. *dalīl*), „důkaz“; *ādī* (ar. *ādī*), „spravedlnost“ aj.

Dále slova vycházející vyloženě z islámského náboženského práva šaría jako: *tālāk* (ar. *ṭalāq*), „rozvod“; *iddat/iddat* (ar. *īdat*), tj. obvykle tři měsíční lhůta po rozvodu, během níž si může muž vzít svou ženu bez jakýchkoliv formalit zpět. Slouží také k vyloučení případného těhotenství. Dále *šarīyat/šarīyat* (ar. *šarīʿat*), islámské právo a morální zákon všech muslimů; *nyākā/nekā/nekāh/nikā* (ar. *nikāḥ*), „sňatek“; *hānāphī/hanafī* (ar. *ḥanafīy*), jedna z islámských právních škol; *phatoyā* (ar. *fatwa*), právní názor nebo doporučení; *mahr* (ar. *mahr*), „obvěnění“, peněžitá částka určená nevěstě nebo jejímu otci ze strany ženicha jako odškodnění v případě rozvodu.⁸⁶

Dále sem patří slova, která souvisí se správou a hospodářstvím země: *mahallā* (ar. *maḥalla*), městská čtvrť, okrsek, obvod; *pārā* (per. *pārah*, „část“, „obvod“), „čtvrť“, „vesnice“; *parganā* (per. *parganah*), „okres“; *šahar* (per. *šahr*), „město“; *daptar/daphtar* (per. *daftar*), „soupis“, „registr“, kancelář, kde jsou vedeny obecní záznamy; *ādam šumārī/sumārī/sumār/sumār* (per. *ādam šomārī*), „census“, „sčítání lidu“; *āmin/āmīn* (ar. *amīn*), úředník, kontrolor (např. výběru daní); *hisāb* (ar. *ḥisāb*, „propočít“, „účet“, „kalkulace“, „stanovisko“; *āmdānī/āmdānī raptānī/raphtānī* (per. *āmadanī*, dosl. „to, co se hodí, aby přišlo“, a per. *raftanī* „to co se hodí, aby odešlo“), tj. „import a export“; *kharac* (ar. *kharīj*, „odcházející“), „výdaje“, „náklady“; atd.

ad 3

Do této kategorie lze zařadit např.: *islām/eslām* (ar. *islām*); *dīn* (ar. *dīn*), „víra“, „krédo“; *hādīs/hādīs* (ar. *ḥadīṯ*, per. *ḥadīs*), zprávy o činech nebo výrociích Proroka Muhammada tradované po dlouhou dobu ústně; *rasulullā* (ar. *rasūl'ullāh*), „božský posel“, tj. Prorok Muhammad; *hak* (ar. *ḥaqq*), „pravda“, „nárok“, „Bůh“; *moslem/muslim* (ar. *muslim*); *kāpher/kāphir* (ar. *kāfir*), „neznaboh“; *muršid* (ar. *mursīd*), duchovní vůdce.

⁸⁶ MARKOVÁ, Dagmar. Osudy islámu v Indii. In *Variace na Korán: islám v diaspoře*. Praha: Archiv Orientální, 1999. s. 103.

Dále slova jako: *korān* (ar. *al-Qur'ān*) a jeho součásti jako: *surā* (ar. *sūra*), oddíl v Koránu; *phāteha* (ar. *fātiha*, „to, co otevírá“), „otvíratelka“ Knihy, první súra.

Dále různá slova spjatá s náboženskou praxí a povinnostmi muslima: *masjid* (ar. *masjid*), „mešita“; *musallā* (ar. *muṣallā*, dosl. „místo k modlitbě“), „modlitební koberec“; *namāj* (per. *namāz*), „modlitba“; *ājān* (ar. *ādān*), volání k modlitbě; *ādinā* (per. *ādīna*), „pátek“ a jeho ar. synonymum *juma^c*, ben. *jumāl/jummā* > *ādināl/jumā masjid*, „páteční (kongregační) mešita“; *ramjān* (ar. *ramadān*), ramadán - devátý měsíc islámského kalendáře; *iphtār/liptār* (ar. *iftār*), přerušení půstu; *hāji/hājī* (z ar. *hajj*), ten, který absolvoval pouť (*hadždž*) do Mekky; *ihrām* (ar. *ihrām*), bílý rituální oděv, který oblékají poutníci směřující vykonat *hadždž*; aj.

Patří sem rovněž výrazy spojené s mystickými proudy islámu: *tarīkat/tarīkā* (ar. *tarīqa*), „(spirituální) cesta“; *sufī* (ar. *ṣūfīy*, per. *ṣūfī*), islámský mystik; *darbeš* (per. *darwīš*), „žebrák“, potulný asketa; *majār* (ar. *mazār*), dosl. „návštěvní místo“ - často hrobka muslimského učence, atd.⁸⁷

Můžeme zde zmínit také některé pojmy z perso-islámského prostředí jako: *khudā/khodā* (per. *khodā*), jméno pro Boha; nebo *bhest/behešt/behest* (per. *behešt*), „nebe“, „ráj“.

ad 4

Slova ve čtvrté skupině náležejí do sféry intelektuální. Některá z nich úzce souvisí se slovy v předchozí skupině, protože vzdělání většinou počínalo studiem svatých písem. Např.: *mādrāsālmādrāchā* (ar. *madrasa*), „škola“; *kitāb/ketāb* (ar. *kitāb*), „kniha“; *tarjama* (ar. *tarjama*), „interpretace“, „výklad“; *kalam* (ar. *qalam* z řec. *kálamos*), „pero“; *dastakhat* (per. *dast*, „ruka“ + ar. *khatt*, per. *khat* „psaní“), „podpis“; *kāgaj* (per. *kāgaz*); *haraph* (ar. *ḥarf*), „písmeno“; *tālikā* (ar. *ta^clīqa*), „seznam“, „soupis“; aj.

Sem lze zahrnout i názvy různých hudebních nástrojů jako: *rabāb* (per. *robāb*); *dāmā/dāmāmā* (per. *damāma*); *nākārā* (ar. *naqqāra*, per. *naqāra*); *tānpurāltamburā* (ar. *ṭumbūr*); a další jako např.: *gajal* (ar. *ghazal*), lyrická píseň nejčastěji s erotickým nebo mystickým obsahem; *āoyāj* (per. *āwāz*), „zvuk“, „hlas“; *tamāsā* (ar. *tamāsī* transformováno do per. *tamāsā*), „zábava“, „podívaná“.

⁸⁷ K výkladu některých islámských pojmů používám: BAHBOUH, Charif, Jiří FLEISSIG a Roman RACZYŃSKI. *Encyklopedie islámu*. Brandýs nad Labem: Dar Ibn Rushd, 2002.

ad 5

Např.: *hukkā* (ar. *ḥuqqah*, dosl. „skříňka“), „vodní dýmka“; *piyālā* (per. *pyālah*), „šálek“; *āphim/āphiñ* (per. a ar. *afyūn* z řec. *ópio*), „opium“; *ābejā* (per. *āwīzah*), „náušnice“; „přívěsek“; *sinduk* (ar. *ṣundūq*), „truhla“; *masālā/maslā/mašlā/mašllā* (ar. *mašāliḥ*), „koření“; *marmar/marmmar* (per. *marmar*), „mramor“; *āinā/āyanā/āyenā* (per. *āyeneh*), „zrcadlo“; *atarlātar* (ar. *itr*), „parfém“; *ābnus* (ar. *ābnūs* z řec. *ébenos*), „eben“; *āambar/lambar* (ar. *anbar*) „ambra“; aj.

V rámci této kategorie lze vydělit další podkategorii se slovy označující různé tkaniny a materiály nebo kusy oděvu, např.: *ātlas* (ar. *aṭlas*), „satén“, „atlas“; *ābaroyā* (per. *āb-e rawān*, dosl. „proud vody“), látka, která vypadá jako voda, je-li mokrá, tj. „mušelín“; *rešam/resam* (z per. *abrīšam*), „hedvábí“; *pašam* (per. *pašm*) „vlna“. Z oděvů např.: *šāloyār* (per. *šalwār*), „kalhoty“; *pāyjamā* (per. *pāy-jāmah*), volné kalhoty; *jāmā* (per. *jāma*), kus oděvu, „svršek“; *mojāl/mujā* (per. *mūzah*), „punčochy“; *pošāk/pošāk/posāk* (per. *pūšāk*), „oděv“, „úbor“; *kāmij/kāmij/kāmej* (ar. *qamīš*), „košile“. A další slova, která souvisejí specificky s islámským tradičním oblékáním, např.: *hejāb* (ar. *ḥijāb*), „závoj“, „záclona“; *nekāb* (ar. *niqāb*), rouška zakrývající obličej mimo oči, která se nosí společně s hidžābem.

ad 6

Do šesté kategorie náleží názvy národů a etnik, jejich jazyků a domén. Např.: *hindustān* (per. *hendūstān*), Hindustán-severní Indie; *misar* (ar. *mišr*), „Egypt“; *bilāt* (ar. *wilāyat*, „země“, „provincie“), „Evropa“, „Velká Británie“; *ārab* (ar. *arab*), „Arábie“, arabský svět; *īrān* (per. *īrān*); aj.

Z mnohých názvů zemí pak můžeme zcela pravidelně, pomocí per. suf. *-ī*, kterým se formují abstrakta a adjektiva, utvořit jména jejich obyvatel a jazyků, kterými hovoří. Např. *hindustānī* (per. *hendūstānī*), „Hindustánc“, „hindustánština“, „hindustánský“; *ārabī* (ar. *arabiy*), „Arab“, „arabština“, „arabský“; a analogicky také *īrānī* (per. *īrānī*), „Íránec“, „íránský“ ale *phārsī/phārsī* (per. *fārsī*), „perština“; *hābsī/hābsī* (ar. *ḥabašiy*, per. *ḥabašī*); *irākī* (per. *erāqī*); *misrī/miśrī/misri* (ar. *mišriy*), „Egypt’an“, „egyptský“, egyptská arabština; *turkī* (z tur. *türk*, „Turek“), „turecký“, „turečtina“; atd.

Dále sem patří také slova jako: *āphgān* (per. *afghān*), „Afghánc“; *hindu/hīndu* (per. *hendū*), „Ind-hinduista“, „hinduismus“, „hinduistický“; *phiriṅgī/phiriṅgi* (per. *farangī*), „Evropan“, „evropský“; aj.

Výše byly představeny skupiny slov, která jsou svým významem úzce propojená, mezi jinými lze ale jen stěží najít nějaké styčné body. Jedná se o běžné skutečnosti, slova vztahující se k životnímu stylu a představám o životě. Např. *apsos/aphsos/āphsos/āpsos* (per. *afsūs*), „lítost“; *aj nabī* (ar. *aj nabī*), „cizinec“; *jiniš/jinis* (ar. *jins* „druh“), „věc“; *cihārā/cehārā* (per. *chehreh*), „tvář“, „podoba“; *caśmā/caśmā* (per. *chaśmah*), „brýle“; *āpā katha* (ar. *afwāh*, „fámy“ + skt. *kathā*, „řec“, „povídka“), „fámy“; *heṅgām/heṅgāmā/hāṅgāmā* (per. *heṅgāmah*), „pozdvížení“, „vřava“; *hāoyā* (ar. *hawā'*), „vzduch“, „atmosféra“; *hakīm* (ar. *ḥakīm*), „mudrc“, „lékař“; *dāri-pāllā* (ben. *dāṇḍi*, „harmonie“ + per. *palla*, „váha“), nástroje pro měření hmotnosti, váha a závaží; *dāoyā/dāoyāi* (ar. *dawā'*), „lék“, „medicína“; *dāriyā* (per. *daryā*), „moře“, „řeka“; *dard* (per. *dard*), „bolest“, „soucit“, „empatie“; *damkal* (per. *dam*, „dech“ + ben. *kal*, „přístroj“), čerpadlo na vodu; *taiyār/tairīli* (ar. *ṭayyār*, dosl. „připravený vzlétnout“),⁸⁸ „připravený“, „vyrobený“; *tālāb* (per. *tālāb*), „nádrž“, „rybník“; *tārikh* (ar. *tārīkh*), „datum“, „historie“; *tābut* (ar. *tābūt*), „rakev“; *tandur* (per. *tondūr*), „pec“; *āsbāb/āsbāb* (per. *asbāb*), „nábytek“; *kabar* (ar. *qabr*), „hrob“; *kabarsthān* (per. *qabrestān*, tj. ar. *qabr*, „hrob“ + per. *(i)stān*, sufix označující místo), „hřbitov“; *hājār* (per. *hezār*), „tisíc“; atd.

V rámci tohoto schématu, který pro perské a arabské slovní výpůjčky v bengálštině navrhl S. K. Čatterdží, lze vydělit i další kategorie. Do zvláštní kategorie můžeme například zahrnout jména různých zvířat jako: *śer* (per. *śīr*), „tygr“, „lev“; *khargoś/kharā* (per. *khargūś*), „králík“, „zajíc“; *dumbā* (per. *dombeh*), plemeno tlustoocasých ovcí. Nebo ptáků jako: *totā/tuṭī* (z per. *ṭuṭī*), samec/samice papouška; *sepāi/sipāhī bulbul* (per. *sipāhī bolbol*), druh slavíka - bulbul červenouchý (*Pycnonotus jocosus*); *śāhīn* (per. *śāhīn*), druh sokola (*Falco peregrinus peregrinator*); nebo *śikrā* (per. *śekra*), krahujec šikra (*Accipiter badius*).⁸⁹

Dále jména rostlin — stromů, bylin, květin, např.: *sarb* (per. *sarw*), cypřišek (*Chamaecyparis*); *banaphśāl/banapśā* (per. *banafśah*), fialka (*Viola odorata*); *sumbal* (per. *sonbol*) hyacint (*Hyacinthus orientalis*); *nārgis/nargis* (per. *narges*), narcis (*Narcissus poeticus*); *ākarkarā* (ar. *‘āqir qarḥā*), druh horské sedmikrásy (*Anacyclus pyrethrum*); *tut/tūt* (ar. *tūt*), „moruše“ (*Morus*); nebo *nīl* (per. *nīl*), „modrá“, „indigo“ (*Indigofera*).⁹⁰

⁸⁸ PAEB. s. 129.

⁸⁹ Latinská jména ptáků viz LEPAGE, Denis. Avibase - the world bird database [online]. 2016 [cit. 2017-08-06]. Dostupné z: <http://avibase.bsc-eoc.org/avibase.jsp?lang=EN&pg=home>.

⁹⁰ Latinské názvy rostlin viz The Plant List: A working list of all plant species [online]. 2013 [cit. 2017-08-06]. Dostupné z: <http://www.theplantlist.org/>.

Nalezme mezi nimi také názvy plodů jako: *āṅgur/āṅgur* (per. *angūr*), „hrozny“; *āñjīr* (per. *anjīr*), „fík“ nebo „guava“;⁹¹ *nāspāti/nāspāti* (per. *nāspāti*), „hruška“; *nārāṅgī/nāreṅga* (per. *nārāṅgī*), „pomeranč“; *peyāj/piyāj/piyāj* (per. *peyāz*), „cibule“; *kiśmiś/kiśmiś* (per. *kiśmiś*), „rozinky“; *ānār* (per. *anār*), „granátové jablko“; *lebulnebu* (ar. *līmūn*), „citrón“, „citrus“; *hirsaph* (ar. *ḥarśaf*), „artyčok“; *sabjī/sabjī/sabujī* (per. *sabzī*), „zelenina“; *śālgam* (per. *śalgham*), „tuřín“, aj.

A také názvy různých druhů pokrmů jako např.: *biriyāni/biriyānī* (per. *beriyānī*); *polāo/palāo* (per. *polū*); *kophtāl/koptā* (per. *kūfteh*, dosl. „mletý“); *ācār* (per. *āchār*), ovoce naložené v soli, octu nebo sirupu (tzv. pickles). A různá další slova, např.: *sirkā* (per. *serkeh*), „ocet“; *bādām* (per. *bādām*), „mandle“; *pestā* (per. *pesteh*), „pistácie“; *panīr/panīr* (per. *panīr*) „sýr“; nebo nápojů: *śarāb/sarāb/śarāb* (ar. *śarāb*, „pítí“), „alkohol“; *sarbat/śarbat* (ar. *śarbat*), „nápoj“.

Dále také názvy cukrovinek, např.: *hāluyā* (ar. *ḥalwā*); *barphī/barphi* (per. *barf*, „sníh“, „led“ + per. *-ī*, dosl. „sněhový“) nebo *phāludā* (per. *fālūdah*); aj.⁹²

Způsoby naturalizace perských slov v bengálském lexiku

1. hláskovou změnou:

Naturalizace perských slov v bengálské slovní zásobě se podepisuje především na ortografické podobě vypůjčeného slova, které musí být přizpůsobeno hláskovým dispozicím bengálského písma. Protože v jejím hláskovém systému chybí některé hlásky, které jsou vlastní persko-arabskému písmu, musí být při přejímání nahrazovány jinými. Některá slova jsou tak přeměněna k nepoznání, u některých zas došlo jen k nepatrným změnám a jiná byla ponechána netknutá. Nyní budou představeny nejběžnější a nejvýraznější hláskové změny, které nastávají při přenášení slov z arabského/perského (modifikovaného arabského) písma do bengálského:

ar. <i>ḍ</i> a per. <i>z</i> > ben. <i>j/y</i>	např. ar. <i>ḍikr</i> , per. <i>zīkr</i> > ben. <i>jīkr</i> ; ar. <i>maḍbūṭ</i> , per. <i>mazbūṭ</i> > <i>majbut/maybut</i>
s > ch	např. per. <i>pasand</i> > ben. <i>pachanda</i>

⁹¹ PAEB, s. 8.

⁹² Všechna slova byla vybrána ze slovníku PAEB a přeložena za pomoci slovníků HAIM, Solayman. *English-Persian and Persian-English Dictionary*. Tehran: Farhang Moaser, 2011. a STEINGASS, Francis Joseph. *Arabic-English Dictionary*. 3. vyd.. New Delhi: 2005 [1. vyd. 1884].

s/ś > s/ś/ṣ	v tomto případě je přepis velmi variabilní, např. per. <i>pūsāk</i> > ben. <i>pośāk/poṣāk/posāk</i>
q > k/kk	např. ar. <i>ʿaql</i> > ben. <i>akal/ākal/ākkal/ākkal</i>
w > a/o	stojí-li na začátku slova, např. ar. <i>wazn</i> > ben. <i>ajan</i>
w > b	stojí-li jinde než na začátku slova, např. ar. <i>jawāb</i> > ben. <i>jabāb</i>

Zejména variabilní je pak přepisování krátkých vokálů z arabského/perského písma do bengálského a mnohá slova proto mají i několik různých variant zápisu. Svou roli zřejmě hraje skutečnost, že v zápisu arabským písmem nejsou obvykle zachycovány krátké vokály, ale pouze dlouhé ā, ī a ū. A vzhledem k tomu, že nikdy neexistoval žádný uniformní způsob transliterace do bengálského písma a přejímání výpůjček nebylo nikterak usměrňováno, mohlo se objevit více variant téhož slova.⁹³ Např. ar. *awwāl*, „první“, „nejvyšší“ aj., můžeme v bengálštině nalézt rovnou v pěti podobách *āuol/āuāl/āuyāl/āuyal/āoyāl*.

2. verbalizací:

V bengálštině existují slovesa, která jsou velmi produktivní a s jejichž pomocí lze vytvářet slovesa z různých slov různého druhu i původu.⁹⁴ Ve funkci pomocného slovesa se nejčastěji objevuje sloveso *karā* (*kar-*, kořen slovesa „dělat“) nebo např. *paṛā* (*paṛ-*, „padat“). Takové kombinace lze vytvářet i se slovy perského původu. Např.:

- intijār karā* (ar. *intizār*, „čekání“ + *karā*), „čekat“, „očekávat“
- jamā karā* (ar. *jamaʿ*, „sbírat“, „hromadit“ + *karā*), „shromažďovat“
- namāj paṛā* (per. *namāz*, „modlitba“ + ben. *paṛā*), „konat modlitbu“

Z perských slov můžeme utvářet slovesa i pomocí sufixů *-ā* a *-āna/-āno*, kterými se v bengálštině tvoří podstatné jméno slovesné,⁹⁵ např.:

- badlāna* (ar. *badal*, „změna“ + ben. sufix *-āna*), „změnit“, „nahradit“
- daurāna* (ar. *dawr*, „pohyb směrem dokola“ + ben. *-āna*), „kroužit“, „obíhat“
- kamā* (per. *kam*, „málo“ + ben. *-ā*), „snížit se“

⁹³ HAK, Muhammad Enamul. Poznámka editora. In Ghulam Maqsd Hilali a Muhammad Enamul HAQ. *Perso-Arabic Elements in Bengali*. Dhaka: Bangla Academy, 1967. s. vii.

⁹⁴ PREINHAELTEROVÁ, Hana. *Základní kurs bengálštiny, 1. díl*. Praha: Karolinum, 2003. s. 56.

⁹⁵ Bengálské podstatné jméno slovesné většinou do češtiny překládáme infinitivem. Viz PREINHAELTEROVÁ, Hana. *Základní kurs bengálštiny, 2. díl*. Praha: Karolinum, 2003. s. 91.

Perská slova jsou do jisté míry v bengálském lexiku naturalizována i připojováním různých ben. partikulí (-*tā/-ṭi/-gulo/-guli*), příklonek (-*o/-i*) nebo pádových koncovek k těmto slovům.

2.6.1.2 Bengálské afixy perského původu

Vliv perštiny se v bengálské slovní zásobě projevil zejména na úrovni lexikální. Ale spolu se slovními výpůjčkami bylo do jazyka uvedeno i několik perských morfémů, jejichž pomocí jsou procesem odvozování (konkrétně tzv. *afixací*) tvořena nová slova. Některé z těchto afixů jsou zcela nedílnou součástí bengálštiny. Považuji proto za příhodné vedle lexikálních výpůjček z perštiny představit také několik perských prefixů (předpon) a sufixů (přípon), které byly do jazyka uvedeny spolu s nimi.⁹⁶

Pro perské sufixy zdomácnělé v bengálštině je příznačná skutečnost, že jsou ve většině případů odvozeny od perských sloves ve formě způsobu rozkazovacího. Po připojení k dalšímu členu ale pozbývají své gramatické funkce a celé kompozitum nabývá charakteru substantiva nebo adjektiva. Mimo jiné jsou tyto sufixy připojovány i ke slovům jiného původu než perského. Velmi časté jsou kombinace perských a arabských slov nebo jejich částí. Výjimkou nejsou ale ani výrazy složené ze slov zcela odlišného původu, například *tatsama/tadbhava* a perský sufix.

a) Suffixy

-*khānā* Slovo *khāneh* znamená v perštině „dům“ nebo „sídlo“. V bengálštině se ale užívá jako sufix označující určité místo definované prvním členem kompozita.⁹⁷ Například, *jelkhānā*, „vězení“ (kombinace dvou *viděší* výrazů různého původu, anglického *jail* „vězení“ a perské přípony *-khānā*); *ciṛiyākhānā* (*ciṛiyā*, hind. „pták“) „zoologická zahrada“;

⁹⁶ Kapitola vypracována podle PAEB, s. ix-xi, GJB, s. 159-160 a 165 a ODBL, s. 707-709 a 713-714 s pomocí slovníků DĀS, Jñānendramohan. *Bāngālā bhāṣār abhidhan I a II*. Kalkātā: Sāhitya samsad, 1958 a 1979. a HAIM, Solayman. *English-Persian and Persian-English Dictionary*. Tehran: Farhang Moaser, 2011.

⁹⁷ *Khānā* může mít v bengálštině hned několik významů. Např. ve slovním spojení *khānātallās/khānātallāsi*, „domovní prohlídka“, si *khānā* zachovalo svůj původní perský význam „dům“. *Khānā* může také plnit funkci partikule, která je připojována k substantivu. V tomto případě má význam „kus“, např. *ekkhānā kāpar*, „kus oblečení“. Slovo *khānā* může rovněž znamenat „jídlo“ a v tomto významu pak stát jako první člen víceslovného pojmenování, např. *khānā-kharac*, „výdaje za jídlo“. Tyto významy je třeba odlišit od *-khānā* ve funkci sufixu.

etim/etīmkhānā (ar. *yatīm*, „sirotek“, „sirotčinec“; *kāfikhānā* (ar. *qahwah*, „káva“, přichází skrze angličtinu), „kavárna“, aj.

-dār Sufix *-dār* je perský sufix odvozený od slovesa *dāstan*, tj. „mít (v držení)“. V kompozitu nese význam „majitel“ či „provozovatel“. Například *dokāndār* (per. *dokān*, „obchod“ nebo „stánek“) je označením pro majitele nebo provozovatele obchodu nebo jiného obchodního místa; *karajdār* (ar. *qarḍ*, per. *qarz*, „půjčka“), „dlužník“, aj.

-gar Sufix *-gar* je perský sufix tvořící substantiva a označuje „tvůrce“ či „výrobce“ a naznačuje, že činnost směřuje od subjektu k objektu.⁹⁸ Například *kārigar* (*kār* per. „činnost“) je pojmenováním pro zručného člověka, řemeslníka, umělce. Existuje rovněž tvar *kārikar*, který ale patrně vznikl pod vlivem pan-indického kořene *kar/kār*, vyjadřující činnost (mj. skt. *kāru*, „tvůrce“)⁹⁹; *kimiyāgar* (ar. *kimiyā* „alchymie“, „chemie“), „alchymista“, „chemik“; *jādukar/jādugar* (per. *jādū*, „magie“, „kouzla“), „kouzelník“. Časté jsou také bengálské formy *-giri*, *-girī* nebo *-gari*, vytvořené pomocí dalšího per. suffixu *-ī/i*, jimž se vyznačují abstrakta, např. *karigari/karigarī*, „(řemeslná) zručnost“, umělecká kvalita.

Sufix *-giri* může rovněž vyjadřovat způsoby nebo manýry a může mít i pejorativní zabarvení, např. *bābugiri* (*bābu*, „indický gentleman“, „úředník“), „zjemnělé způsoby“,¹⁰⁰ „úřednická arogance“, „nadutost“.¹⁰¹

-kār Podobně jako *-gar* i perské slovo *kār*, „činnost“ či „práce“, může stát v pozici suffixu a označuje pak činitele nebo původce určité činnosti vyjádřené prvním členem kompozita. Například *tarjamākār* (ar. *tarjama*, „výklad“, „překlad“), „vykladač (textu)“.

-dān Tento sufix může mít dva významy. Jednak označuje cokoliv, co něco obsahuje, tedy nádobu nebo jiný úložný prostor. Například, slovo *ātardān* (*ātar* „parfém“ z ar. *‘itr*) je pojmenováním pro nádobu, v níž je uchováván parfém; nebo *tošādān/tošādān* (per. *tūšeh*, „nezbytnost“, „potřeba“), „kabela“, „taška“ na osobní věci.

Dān je také imperativem slovesa *dānestan*, „vědět“, „chápat“ a v tomto případě nese význam „znalý“. Například *urdudān*, ten, který je znalý urdštiny.

⁹⁸ HAIM, Solayman. *English-Persian and Persian-English Dictionary*. Tehran: Farhang Moaser, 2011. s. 584.

⁹⁹ ODBL. s. 707.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ GJB. s. 159.

-khor Tato přípona je bengalizovanou formou perského *-khūr*, tj. rozkazovací způsob slovesa *khūrdan*, které znamená „jíst“, „pít“ nebo obecněji „požívat“. Je-li připojena k substantivu, označuje převážně osobu, která něco požívá nebo užívá. Například *madkhor*, (beng. *mad* je označením pro víno nebo obecně alkoholické nápoje) *madkhor* je tedy konzument alkoholu, potažmo „alkoholik“; *ghuškhor* (ben. *ghuṣ*, „úplatek“), ten, který pobírá úplatky; *gājākhor*, poživatel marihuany; aj.

-bāj Tento sufix pochází ze slovesa *bākhtan*, „hrát“ (imperativ *bāz*). Ve složeném výrazu nabývá významu „ten, který hraje“ nebo s něčím zachází. Uvedme si spojení slov *phāki* (ze skt. *phakkikā*, „podvod“) a *-bāj*. Výraz *phāki* označuje „lež“ či „podvod“. *Phākibāj* je tedy ten, který podvádí nebo šidí. Celý výraz lze proto přeložit jako „podvodník“ či „lhář“. Podobně *dharibāj*, „vychytralý“, „mazaný“ nebo „lstivý“ (ze skt. *dharī* nebo hind. *dhuri*, „vychytralost“); *kalambāj* (ar. *qalam*, „pero“), „obratný písař“.

-parast Jedná se o rozkazovací způsob vytvořený od slovesa *parastīdan*, „uctívat“. Je-li sufixem, nese význam „uctívač“ či „stoupenec“. Například spojení *ātašparast* (per. *atiš*, „oheň“) znamená „uctívač ohně“, který je běžně asociován se zoroastrismem; nebo *khodāparast/khudāparast* (per. *khodā*, „bůh“), „oddaný bohu“, aj.

-ānā Pomocí perského sufixu *-ānah*, v bengálštině *-ānā*, lze vytvořit adjektivum ve smyslu „náležící“, „příslušející“. Například *śāhānā* (per. *śāh*, „král“, „císař“), „příslušející králi“, tedy „královský“; *dastānā* (per. *dast*, „ruka“), „rukavice“; *jarimānā* (ar. *jarīmah*, „trestný čin“), tj. to, co náleží pachateli za zločin nebo přestupek, „trest“, „pokuta“.

-band Rozkazovací způsob perského slovesa *bastan*, „svázat“, „spoutat“ má ve spojení se substantivem význam „ten nebo to, co svazuje nebo omezuje“. Například *ijārband* (z ar. *ijār*, tj. pojmenování pro volné kalhoty), „opasek“; *najarband* (ar. *naẓr*, „pohled“, „zřetel“), ten, který musí být pod dohledem.

-andāj To je tvar utvořený od imperativu perského slovesa *andākhtan* (*andāz*), tj. „vrhnout“, „hodit“, „střelit“. Je-li tento sufix připojen k substantivu, označuje toho, který hází či střílí. Například *tīrandāj* (per. *tīr*, „šíp“), ten, který vrhá šípy, tedy „lukostřelec“.

-nabiš/nabis Tato přípona je vytvořena od slovesa *newēstan* (imperativ *newīs*), „psát“. Jako sufix znamená „píšící“. Například *khošnabīs* (per. *khūs*, „příjemný“, „dobrý“, i adv.), doslova „krasopisec“, „kaligraf“.

-sai/sahi Tento sufix je utvořený od arabského adjektiva *ṣaḥīḥ*, „správný“, „vhodný“ či „náležitý“. Tento sufix vytváří z rozvíjeného členu adjektivum a označuje to, co přesně odpovídá požadavkům. Například *pramāṅsai* (skt. *pramāṅa*, „norma“, „kritérium“), odpovídající standardům, „standardní“; nebo *pachandasai*, odpovídající představám někoho, „vynikající“; *calansai* (*calan* ben. „užívání“, „zvyklost“), „přijatelný“.

Výše byly představeny nejběžnější sufixy. Ostatní sufixy jako *-poš/-poṣ* (z per. *pūšīdan*, „mít na sobě“, „nosit“, „pokrývat“), *-āl/-ālu* (z *ālūdan*, „prosytit“, „nasáknout“), *-keš* (*kešīdan*, „kreslit“), apod. se vyskytují pouze v kombinaci s perskými, případně arabskými slovy, která byla do bengálštiny vypůjčena. Nelze je proto považovat za skutečně naturalizované.

b) Prefixy

gar- Tento prefix pochází z ar. *waghīrah*, dosl. „a další“ a jako prefix se používá ve smyslu zápornky. Například, *garmil* (ben. *mil*, „shoda“, „harmonie“), „neshoda“. Podobně se používá také per. zápornka *nā*, například *nābālak* (ar. *bāligh*, „dospělý“), „nezletilý“, „mladistvý“.¹⁰²

bad- *Bad* znamená v perštině „špatný“, „zlý“. Například, *badnām* (skt. *nāma*, per. *nām*, „jméno“), doslova špatné jméno, tj. „špatná pověst“; nebo *badabhyās* (ben. *abhyās*, „zvyk“), „zlozvyk“.

be- Perský prefix *be-*, vyjadřuje nedostatek, „bez“. Například *bekār* (per. *kār*, „činnost“, „práce“), „nezaměstnaný“; *becārā* (per. *cārā*, „náprava“, „pomoc“), „bezmocný“, „ubohý“. Tento prefix v bengálštině významově splývá se sanskrtským prefixem *vi-* (v ben. *bi-*), označující opak, rozpor nebo odlišnost, např. *bidešī*, „jiný než domácí“.¹⁰³

har- *Har* znamená v perštině „každý“. Například *harghāri* (ben. *ghāri*, zde „hodina“), „každou hodinu“, „stále“; *hardam* (per. *dam*, „dech“, „moment“), „stále“, „nepřetržitě“.

¹⁰² ODBL. s. 713.

¹⁰³ Ibid.

2.6.2 Turecká slova

Počet tureckých slov v bengálské slovní zásobě je relativně malý a do bengálského lexika přišla společně s obrovským množstvím perských a arabských slov. Součástí bengálské slovní zásoby je dnes okolo padesáti tureckých slov.¹⁰⁴ Mnohá z nich jsou ale velmi specifická a jejich užití je proto jen omezené. Vedle různých titulů a hodností se jedná zvláště o výrazy související s armádou, podmaňováním území a mocenskou a politickou expanzí.

Turci, kteří se usazovali v severní Indii po ustavení nové vlády v Dillí, byli nositeli perso-islámské kultury a jejich prostředkem komunikace byla perština. Můžeme však usuzovat, že si s sebou do Indie přinesli i některé turecké výrazy, především ty, které určitým způsobem definovaly jejich identitu. Ty proto můžeme považovat za přímé výpůjčky. Charakteristické jsou četné osobní či šlechtické tituly nebo hodnosti, např. ben. *khān* (tur. *han*), jehož ženskou alternativou je *khānam/khānum* nebo *khātun* (tur. *hanım/hatun*); *beg* a *begām* (tur. *beğ* a *begüm*); *āgā* (*ağa*); *āfendī* (tur. *efendi* z řec. *afentis*) nebo *pāšā* (*paşa*), aj.

Uvedme si nyní ještě několik dalších příkladů výpůjček z turečtiny, např.: ben. *turk/turuk* (tur. *Türk*), „Turek“; ben. *ujbak/ujbag/ujbuk/ujbeg* (tur. *Özbek*), „Uzbek“, necivilizovaný člověk; ben. *urdū/urdu* (tur. *ordu*), „tábor“, vojenský, zajatecký, uprchlický, aj.; ben. *top* (tur. *top*), „dělo“; ben. *kañci* (tur. *kamçı*), „bič“, „prut“; ben. *kulī/kuli* (tur. *köle*, „otrok“), nekvalifikovaná pomocná síla, v ben. nejběžněji „portýr“.

Dále např. ben. *ātālik* (tur. *atalıq*), „učitel“, zejména domácí učitel dětí ze zámožných rodin; ben. *ilcī* (*elçi*), „vyslanec“, „ambasador“; ben. *tamgā* (tur. *damga*), „pečeť“; ben. *gālicā* (tur. *halı*, „koberec“ + deminutivní per. sufix *-cā*), „(malý) koberec“; ben. *kormal/kormma* (tur. *kavurma*), pokrm z vařeného masa; ben. *cakmak/jhakmak* (tur. *çakmak*), označující třpyt, lesk; nebo také např. ben. *kāj* (tur. *kaz*), druh malé divoké husy (*Branta leucopsis*); aj.¹⁰⁵

Z turečtiny pochází také sufix *-cī*, který označuje konatele činnosti.¹⁰⁶ Připojuje se ale výlučně jen ke slovům tureckého, perského nebo arabského původu. Například, *mašālcī* (ar.

¹⁰⁴ Slovník PAEB uvádí celkem padesát tři tureckých slovních výpůjček. Čatterdží míní, že v bengálském lexiku neexistuje více než čtyřicet slov tureckého původu (ODBL, s. 213).

¹⁰⁵ Turecká slova jsou vybrána ze slovníku O'SHEA, Stella a Melissa GOOD (eds.). *Cambridge Learner's Dictionary: English-Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

¹⁰⁶ PAEB, s. 90.

maš^{al}, „louče“), doslova ten, který nese pochodeň; *tablāci* (ar. *ṭablah*, „buben“), hráč na tabla; nebo *āphimcī* (ar. a per. *afyūn*, z řec. *opio*), konzument opia.

Předpokládá se, že také bengálské slovo *ṭhākur* (skt. *ṭhakkura*), „bůh“, „božstvo“, „idol“¹⁰⁷, by mohlo mít své kořeny v jedné z raných forem turečtiny. O přesné etymologii tohoto slova se ale stále vedou polemiky a původ slova zůstává neurčený.

Někteří z těch, kteří zastávají názor, že se skutečně jedná o turecké slovo, svá tvrzení nepodkládají dostatečně pevnými argumenty (např. autor PAEB, s. 111, uvádí jako zdrojové slovo *tagri*, a autorka BŠAJP, s. 3, zas navrhuje slovo *tigir* - tato slova ale v turečtině neexistují a zdají se být vykonstruovaná na základě domněnek.). Etymolog a historik Díneščandra Sarkár se domnívá, že slovo *ṭhākur* mohlo být odvozeno od staro-tureckého slova *tegin*, což byl turecký titul pro prince.¹⁰⁸ Od této hypotézy se ale odklání historik Irfán Habíb a říká, že slova *tegin* a jeho domnělý derivát *ṭhākur* nemají společného víc než počáteční konsonant. Zároveň se přiklání k názoru, že slovo *ṭhākur* bylo odvozeno od jiného tureckého titulu, *tarkhān*, který býval známkou urozeného původu.¹⁰⁹

Možným zdrojem ben. *ṭhākur* by však mohlo být i jiné staro-turecké slovo, konkrétně pojmenování pro nejvyšší bytost, božstvo *tengri* (v moderní tur. *tanrı*, tj. dnes generické označení pro boha), které uctívaly staré turkické národy. Ve staré turečtině mělo toto slovo podobu *teŋri* a v jiných altajských jazycích pak např. *teŋri*, *tigər*, *taŋri* nebo *taŋara*.¹¹⁰ Význam slova se také shoduje s primárním významem skt. *ṭhakkura*.¹¹¹ Domněnku, že mezi těmito slovy existuje jisté spojení, by mohla podpořit i skutečnost, že kořenové konsonanty obou slov se sobě navzájem nápadně podobají a odchylky mohly být způsobeny pouze přirozeným vývojem jazyka. Proměnu prvního konsonantu *t* > *ṭh* je možné odůvodnit běžnými fonologickými procesy, zde cerebralizací a aspirací. Druhý konsonant, nazála [ŋ], je zas stejně jako *k* velární hláskou a co do místa výslovnosti k sobě mají tyto dvě hlásky velmi blízko. Třetí konsonant pak zůstal ve všech případech zachován. V tomto světle se může jevit,

¹⁰⁷ *Thākur* je také rodovým příjmením rozšířeným zejména v severní Indii mezi hinduisty a především mezi příslušníky nejvyšších společenských vrstev. Zároveň je *thākur* titulem, kterým mluvčí vyjadřuje úctu a respekt vůči osobě, ke které, případně o které hovoří.

¹⁰⁸ SIRCHAR, Dineschandra. *Indian Epigraphical Glossary*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1966. s. 340.

¹⁰⁹ HABIB, Irfán. Linguistic Materials from Eight-Century Sind: An Exploration of the Chachnāma. In Sayid Zaheer Husain Jafri (ed.). *Recording the Progress of Indian History: Symposia Papers on the Indian History Congress, 1992-2010*. Delhi: PRIMUS BOOKS, 2012. s. 84.

¹¹⁰ STAROSTIN, Sergej. *Altaic Etymology*. In: The Tower of Babel: an Etymological Database Project [online]. 1998 - 2003 [cit. 2016-07-17]. Dostupné z: viz Literatura.

¹¹¹ Monier-Williams, Monier. *A Sanskrit-English dictionary etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European languages*. Oxford: Clarendon Press, 1899. s. 430.

že staro-turecké *tejri* mohlo skutečně být zdrojem indického slova *thākur*, které bylo s jistými obměnami přeneseno až na Indický subkontinent.

2.6.3 Paštunská slova

V bengálštině existuje také hrstka slov získaných nepřímou cestou z paštunštiny. S. K. Čatterdží odhaduje, že jich není více než půl tuctu. Jedná se především o jména různých etnik jako např.: *rohelā/rohilā* (paš. *rūhilah*); *pāṭhān/pāṭṭhān* (paš. *paštāna*), „Paštun“; aj.¹¹²

2.6.4 Vliv evropských jazyků na bengálskou slovní zásobu

První vítěznou evropskou mocností v Indii se stali Portugalci, a ačkoliv si zde nezískali přílišný vliv, zahájili svým příchodem novou etapu v dějinách Indie charakterizovanou přítomností Evropanů.

Roku 1498 objevil námořní cestu do Indie známý portugalský mořeplavec Vasco da Gama a připlul na Malabárské pobřeží do Kalikatu v Kérale. Obchod v Indickém oceánu byl až do vpádu Portugalců zcela svobodný, žádný z jeho účastníků si nenáročoval monopol. Portugalci ale přišli s pokusem o regulaci a manipulaci obchodu. Portugalsko bylo v 15. století chudou zemí a v zámořském obchodu vidělo bohatý zdroj příjmů.¹¹³ Do Indie je proto přitáhla touha po zisku spojená s představami o šíření křesťanství motivovanými silným protiislámským cítěním a nenávisť vůči Arabům, kteří byli klíčovým aktérem v indooceánském obchodu. Roku 1502 připlula portugalská flotila do Indie znovu s cílem prosadit vlastní monopol. Začali dobývat strategická místa při pobřeží a budovat zde pevnosti, do pevninské Indie ale prakticky nedokázali proniknout. Tímto si však zajistili velkou míru kontroly nad obchodem v západní části Indického oceánu. Jejich systém kontroly byl ale příliš neúčinný a finančně neudržitelný a plány na další expanzi tak nakonec musely zkrachovat.

Od počátku 17. století následovaly vzor Portugalců další soukromé výpravy z Holandska, Francie, Británie, Dánska nebo Německa. Motivací byl zpočátku obchod a za tímto účelem byly zakládány různé východo-indické společnosti. V 18. století nakonec zůstali

¹¹² ODBL. s. 213.

¹¹³ STRNAD, Jaroslav, Jan FILIPSKÝ, Jaroslav HOLMAN a Stanislava VAVROUŠKOVÁ. *Dějiny Indie*. s. 391.

dva dominantní hráči, Britové a Francouzi, kteří společně soupeřili o vliv. Ti zakládali na strategických místech faktorie, kde zpočátku jen skladovali a překládali zboží, ty se ale postupně proměňovaly v osady a nakonec města (1635 Madrás, 1661 Bombaj, 1700 Kalkata). Francouzi začali postupně slábnout a po vypuknutí Velké francouzské revoluce už měli jiné starosti a až na pár enkláv byli z Indie úplně vytlačeni. Angličané si postupně vybudovali vůdčí pozici a od poloviny 18. století získali rozhodující vliv.

Na počátku 17. století byla do široké sítě říčního a oceánského obchodu začleněna také bengálská delta s centrem v Dháce. Bengálsko tak bylo spojeno nejen se západním Bengálskem a severní Indií ale také s ostatním světem za hranicemi Bengálského zálivu, s Portugalci, Holanďany a Angličany, kteří zde hledali uspokojení pro své obchodní zájmy.¹¹⁴

Jazyky všech dobyvatelů, kteří Bengálskem prošli, zanechaly na bengálském lexiku alespoň částečný vliv.

2.6.4.1 Portugalština

Podle S. K. Čatterdžího v bengálštině existuje asi sto až sto deset portugalských slov.¹¹⁵ Z portugalštiny byla do bengálské slovní zásoby přejata například slova související s křesťanstvím: ben. *māiri* (por. *Maria*), „Marie“; ben. *jišu* (por. *Jesus*), „Ježíš“; ben. *girjā* (por. *igreja*), „kostel“; ben. *pādri* (por. *padre*), „otec představený“.

Dále pak slova, která dříve v bengálštině buď neměla ekvivalent, anebo se původní výraz neujal (například pro „klíč“ existoval dřívější perský ekvivalent). Jsou to slova označující různé předměty spojené s domácností či nábytek. Například ben. *ālmāri* (por. *armário*), „almara“; ben. *bālti* (por. *balde*), „kbelík“; *sābān* (por. *sabão*), „mýdlo“; *chābi* (por. *chave*), „klíč“; ben. *jānālā/jānlā* (por. *janela*), „okno“.

Dalšími výpůjčkami jsou názvy importovaného ovoce jako: ben. *pēpe* (por. *papaia*), „papája“; ben. *kāju* (por. *caju*), „kešu“.

Doslovné převádění cizích výrazů, tzv. tvorba kalků, je jedním ze způsobů obohacování slovní zásoby. Kalkem je například bengálské slovní spojení *ārāmkedārā*, označení pro „křeslo“, které je kombinací dvou slov různého cizího původu, konkrétně per. *ārām*, „klid“, „úleva“ a por. *cadeira*, „židle“, bengalizovaného jako *kedārā*. A podle M. G.

¹¹⁴ RIBF. s. 151.

¹¹⁵ ODBL. s. 219.

Hilálího tento výraz vznikl doslovným překladem anglického výrazu *armchair*, přičemž anglickému *arm* bylo připodobněno perské *ārām*.¹¹⁶

2.6.4.2 Holandština a francouzština

Další jazyky kolonialistů, holandština a francouzština, měly na bengálskou slovní zásobu z dnešního pohledu jen zanedbatelný vliv.

Z holandštiny zůstalo v bengálštině jen několik málo termínů z karetního názvosloví: ben. *turup/turuph* (hol. *troef*), „eso“; ben. *iskāban/iškāpān* (hol. *schoppen*), „piky“; ben. *ruitān/ruhitan* (hol. *ruiten*), „káry; ben. *hartan* (hol. *harten*), „srdce“.¹¹⁷

Z francouzštiny pak zejména pojmenování jiných evropských národů. Například: ben. *pharāsī* (fr. *français*), „Francouz, „francouzský, francouzština“; ben. *olandāj* (fr. *hollandais*), „Holand’an“, „holandský“; ben. *dinemār* (fr. *danemark*), „Dán“, „dánský“; ben. *iṃrej* (fr. *anglais*), „Angličan“, „anglický“.

A dále například: *burjoyā* (fr. *bourgeois*), „buržoazie“; *kārtuś* (fr. *cartouche*), „kartuše“; *restarā* (fr. *restaurant*), „restaurace“; *gyārāj* (fr. *garage*), „garáž“; *ātāta* (fr. *entente*), „blížkost, intimita“.

Není ovšem vyloučeno, že v bengálštině existují i další bezprostřední výpůjčky z portugalštiny, holandštiny nebo francouzštiny, které ale nebyly identifikovány. Totéž platí i pro slova dánská nebo německá. Buď mohla být jazykem zcela pohlcena a bengalizovaná, anebo se časem přestala užívat.¹¹⁸

¹¹⁶ PAEB. s. 17.

¹¹⁷ Džjotibhušan Čákí podotýká, že označení pro „kříže“, *ciṛitan*, nepochází z holandštiny, ale je vytvořeno po vzoru „srdcí“, *hartan*. Viz CĀKĪ, Jyotibhušan. *Bāmlā bhāṣār byākaraṇ*. Kalkātā: Ānanda pābliśārs prāibhet liṃiteḍ, 1996. s. 30; S. K. Čatterdží k tomu dodává, že slovo bylo vytvořeno podle hindského *ciṛiyā* („pták“), viz ODBL. s. 215.

¹¹⁸ GJB. s. 55.

2.6.4.3 Angličtina

Na bengálské lexikum měla ze všech jazyků až do dnešní doby zdaleka největší vliv angličtina. Počet přejímek z angličtiny můžeme jen stěží odhadnout, protože jejich množství neustále roste. Angličtina dnes prostupuje téměř všechny sféry kulturního a společenského života Indů a výjimkou není ani bengálská literatura.

Poté, co se Britové po bitvě u Palásí roku 1757 dostali k moci a upevnili svou výsadní pozici v Bengálsku, angličtina se začala nezadržitelně šířit. Britská Východo-indická společnost se stále více rozpínala a Britové potřebovali do svého státního aparátu přijímat ve velkém lokální síly. Ty ale bylo nutné nejprve vzdělat. K tomuto účelu měla posloužit právě angličtina. Proto byly zakládány nové instituce, které měly podporovat výchovu a vzdělávání Bengálců. Tyto instituce místním obyvatelům zpřístupňovaly angličtinu a seznamovaly je s různými odvětvími západní vzdělanosti a evropskou literaturou.¹¹⁹ Důležitou roli přitom sehráli křesťanští misionáři, kteří se sami často učili bengálsky a podporovali místní obyvatele v jejich snaze naučit se anglicky.

V polovině 19. století byla už znalost angličtiny mezi vzdělanými kalkatskými měšťany na relativně vysoké úrovni a k dispozici byly také knihy v angličtině.¹²⁰ Někteří zastánci modernismu mezi Bengálci se dokonce sami pouštěli do tvorby v angličtině a hledali své vzory v anglické literatuře.

Jako první byly do jazyka přejímány termíny související s novým modelem správy země či s nově zaváděnými institucemi. Např. *kālekṭar* (*collector*), *lāṭ* (*lord*), *sekreṭārī* (*secretary*), *kompāni* (*company*), *hāspātal* (*hospital*), *āpis* (*office*), aj. Mezi rané anglické výpůjčky bychom mohli dále zařadit slova jako: *mem* (*madame*), *gelās/gelās* (*glass*), *beñci* (*bench*), *ṭebil* (*table*), *iñci* (*inch*), *biskuṭ* (*biscuit*), atd.

Pro ranější výpůjčky z angličtiny je charakteristické, že byly do jazyka zcela absorbovány a po své fonetické stránce bengalizovány. Důvodem byla často jen absence té či oné anglické hlásky v bengálském fonologickém systému. Například hláska [v], která chybí ve vlastních zdrojích bengálštiny, je většinou nahrazována hláskou [bɦ] (*private* > *prāibheṭ*). Stejně tak hláska [z], kterou zastupuje bengálské [dʒ] (*zebra* > *jebrā*). Časté je také zjednodušování anglických diftongů. Například anglické *jail* je v bengálštině běžně zapisováno jako *jel*. Pravopis mnohých přejímek není ani ustálený, a proto se setkáme

¹¹⁹ ZBAVITEL, Dušan. *Bengálská literatura*. s. 151.

¹²⁰ *Ibid.* s. 154.

s vícero pravopisnými variantami (*police* > *pulis/pulis/polis*). Obecně platí, že jsou anglické přejímky v bengálském písmu zapisovány tak, aby co nejlépe odpovídaly svým originálům v angličtině a zachycovaly jejich faktickou výslovnost. A to nakolik to jen bengálské písmo umožňuje.

N. S. Dáš ve své studii o bengálských slovech představuje čtyři procesy lexikální naturalizace anglických slov při jejich začleňování do bengálské slovní zásoby.¹²¹

Prvním způsobem je připojování bengálských partikulí (zejména těch ukazovacích, -*tā/-ti*, -*gulo/-guli*), příklonek (-*i/-o*) nebo plurálových koncovek (-*rā/-der*) k anglickým slovům. Například *trenṭa*, „ten vlak“ nebo *briṭiśrā*, „Britové“).

Jako druhý způsob identifikuje ohýbání anglických slov pomocí bengálských pádových koncovek jako v případě slova *steśane*, „ve stanici“ nebo *kaṇḍākṭārke*, „průvodčího“/„průvodčímu“.

Dále uvádí jako způsob naturalizace změnu, která nastává uvnitř morfémů při přijetí anglického slova do bengálštiny. Příkladem může být již zmíněný *lāṭ* (*lord*) nebo *āṅṭi* (*aunt*).

Jako poslední proces lexikální naturalizace uvádí autor vytváření nových slov v bengálštině způsobem obdobným jako v angličtině. A dokládá tento proces na slovu *bidyut* (elektrina), od něž je analogicky utvořeno adjektivum *baidyutik* (elektrický) a *baidyutin* (elektronický). Po vzoru anglického *electricity* > *electrical* > *electronic*.

Pro mnohá anglická slova existuje také bengálský ekvivalent a mnohdy také perský nebo i jiný. Vždy ale záleží na volbě mluvčího, pro kterou variantu se rozhodne. Volba přitom může být chápána jako strategie, kterou se mluvčí ztotožňuje s určitou sociální skupinou a vymezuje se tak oproti jiným.¹²² A protože angličtina byla v Indii od dob kolonialismu znakem sociální prestiže, obecně přijímaná pravidla mluvčímu velí, aby použil výrazu anglického. Záleží ale pouze na mluvčím, který výraz za jakých sociálních okolností použije.¹²³

Mnohá anglická slova se stala integrální součástí bengálské slovní zásoby skrze jejich frekventované užívání v řeči a rovněž v psaném slově. A můžeme předpokládat, že tento trend přejímání anglicismů do bengálské slovní zásoby bude nadále pokračovat a jejich počet

¹²¹ DSBW. s. 90.

¹²² BELL, Allan. The Guidebook to Sociolinguistics. Chichester: WILEY Blackwell, 2014. s. 103.

¹²³ ABONYI, Ondřej. Vliv angličtiny na bengálštinu. In: ONDRAČKA, Lubomír (ed.). *Mé zlaté Bengálsko: studie k bengálskému náboženství a kultuře věnované Haně Preinhaelterové k jejím sedmdesátinám*. s. 230.

narůstat. I pokud dnes bengálština přejímá nové výpůjčky z cizích jazyků, děje se tak výhradně prostřednictvím angličtiny.

III. Závěr

Úmyslem této práce bylo nastínit vývoj a proces formování bengálské slovní zásoby. Jejím cílem bylo postupně rozebrat a popsat jednotlivé jazykové vrstvy, z nichž je slovní zásoba bengálštiny utvořena.

Nejprve byly představeny prvky, které zformovaly vlastní jádro slovní zásoby bengálštiny. To byla především slova, která označujeme jako *tadbhava*. Vedle nich byla představena také slova pocházející ze stejného zdroje. Ta byla přejata ze sanskrtu, ale na rozdíl od *tadbhav* se zachovala v nezměněné podobě. Ještě předtím než se bengálština stala samostatným jazykem, pronikaly do indoárijsštiny také různé neárijské elementy. Tyto všechny prvky byly dále nesený jazykem a nakonec zformovaly jádro bengálské slovní zásoby. Na něj se dále vrstvily různé cizí prvky. Zpočátku byla významným zdrojem obohacování bengálské slovní zásoby perština, ale později ji v mnoha ohledech nahradila angličtina. Ta měla na bengálština zatím zdaleka největší vliv a můžeme předpokládat, že s rostoucí mírou globalizace její vliv poroste i nadále.

Proces utváření slovní zásoby je neustále proměnlivým a neukončeným procesem a její vývoj je neodmyslitelně spjat s jazykovým okolím, jímž je také do jisté míry formován.

Seznam nejčastěji citované literatury

- BŠAJP Tapatí Rání Sarkár. *Bámlá bhášár šabdabhándár anárjábháší džanagoštír prabháb* (Dhaka 2013).
- DSBW Niladri Sekhar Dash. *A Descriptive Study of Bengali Words* (Delhi 2015).
- GJB Elżbieta Walter. *Gramatyka języka bengalskiego* (Warszawa 2008).
- ODBL Suniti Kumar Chatterji. *The Origin and Development of the Bengali Language* (New Delhi 2002).
- PAEB Shaikh Ghulam Maqsd Hilali and Muhammad Enamul Haq (ed.). *Perso-Arabic Elements in Bengali* (Dhaka 2002).
- RIBF Richard M. Eaton. *The Rise of Islam and the Bengal Frontier: 1204 - 1760* (Berkeley 1993).

Literatura

Slovníky:

- CAUDHURĪ, Jāmil. *Bāṃlā bānān abhidhān*. Dhākā: Bāṃlā ekāḍemī, 2010.
- DĀS, Jñānendramohan. *Bāṅgālā bhāṣār abhidhan I*. Kalkātā: Sāhitya saṃsad, 1958.
- DĀS, Jñānendramohan. *Bāṅgālā bhāṣār abhidhan II*. Kalkātā: Sāhitya saṃsad, 1979.
- DĀŚ, Kśudirām. *Sāṅtālī - bāṃlā samaśabda abhidhān*. Kalkātā: Paścimbaṅger bāṃlā ākāḍemī, 1998.
- DĀŚGUPTA, Ajaṅ a Mr̥ṅālkānti DĀŚ. *Bāṃlāy atithi śabder abhidhān*. Kalkātā: Punaśca, 2004.
- GUNDERT, Hermann. *A Malayalam and English Dictionary*. Mangalore, London, C. Stolz; Trübner & Co., 1872.
- GWYNN, John Peter Lucius. *A Telugu-English Dictionary*. New York: Oxford University Press, 1991.
- HAIM, Solayman. *English-Persian and Persian-English Dictionary*. Tehran: Farhang Moaser, 2011.
- HAK, Kājī Raphikul. *Bāṃlā bhāṣāy ārabī, phārsī, turki, hindī, urdu śabder abhidhān*. Dhākā: Bāṃlā ekāḍemī, 2004.
- HILALI, Ghulam Maqṣud a Muhammad Enamul HAQ. *Perso-Arabic Elements in Bengali*. Dhaka: Bangla Academy, 1967.
- MONIER-WILLIAMS, Monier. *A Sanskrit-English dictionary etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European languages*. Oxford: Clarendon Press, 1899.
- O'SHEA, Stella a Melissa GOOD (eds.). *Cambridge Learner's Dictionary: English-Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- RAŚID, Mohāmmad Hārūn. *Bāṃlā bhāṣār byabahaṅta ārabī phārsī urdu śabder abhidhān*. Dhākā: Bāṃlā ekāḍemī, 2015.
- STEINGASS, Francis Joseph. *Arabic-English Dictionary*. 3. vyd.. New Delhi: 2005 [1. vyd. 1884].
University of Madras. *Tamil Lexicon*. Madras: University of Madras, 1924-1963.

Sekundární literatura:

- ABONYI, Ondřej. Vliv angličtiny na bengálštinu. In: ONDRAČKA, Lubomír (ed.). *Mé zlaté Bengálsko: studie k bengálskému náboženství a kultuře věnované Haně Preinhaelterové k jejím sedmdesátinám*. Praha: ExOriente, 2008. s. 217 - 231.
- BAHBOUH, Charif, Jiří FLEISSIG a Roman RACZYŃSKI. *Encyklopedie islámu*. Brandýs nad Labem: Dar Ibn Rushd, 2002.
- BELL, Allan. *The Guidebook to Sociolinguistics*. Chichester: WILEY Blackwell, 2014.
- CĀKĪ, Jyotibhuṣaṅ. *Bāṃlā bhāṣār byākaraṅ*. Kalkātā: Ānanda pābliśārs prāibhet limited, 1996.
- DAS, Niladri Sekhar. *A Descriptive Study of Bengali Words*. Delhi: Cambridge University Press, 2015.
- EATON, Richard M. *The Rise of Islam and the Bengal Frontier: 1204 - 1760*. Berkeley: University of California Press, 1993.

- HABIB, Irfan. Linguistic Materials from Eight-Century Sind: An Exploration of the Chachnāma. In Sayid Zaheer Husain Jafri (ed.). *Recording the Progress of Indian History: Symposia Papers on the Indian History Congress, 1992-2010*. Delhi: PRIMUS BOOKS, 2012. s. 79 - 89.
- ISLĀM, Raphikul a Pabitra SARKĀR (eds.). *Bāmlā ekādemī pramita bāmlā bhāṣār byākaraṇ*. Dhākā: Bāmlā ekādemī, 2011.
- KAR, Somdev. *The Syllable Structure of Bangla in Optimality Theoretic Analysis and its Application to the Analysis of Verbal Inflectional Paradigms in Distributed Morphology*. Tübingen, 2009. Disertační práce. University of Tübingen.
- KING, Christopher R. *One Language, Two Scripts: The Hindi Movement in Nineteenth Century North India*. New Delhi: Oxford University Press, 1994.
- MARKOVÁ, Dagmar. Osudy islámu v Indii. In Luboš Kropáček, Eduard Gombár a Dagmar Marková, *Variace na Korán: islám v diaspoře*. Praha: Archiv Orientální, 1999.
- MOSELEY, Christopher a R. E. ASHER (eds.). *Atlas of the World's Languages*. New York: Routledge, 1994.
- PREINHAELTEROVÁ, Hana. *Základní kurs bengálštiny, 1. díl*. Praha: Karolinum, 2003.
- PREINHAELTEROVÁ, Hana. *Základní kurs bengálštiny, 2. díl*. Praha: Karolinum, 2003.
- PRZYLUSKI, Jean. Non-Aryan Loans in Indo-Aryan. In Levi Sylvain, Jules Bloch and Jean Przyluski. *Pre-Aryan and Pre-Dravidian in India*. Calcutta: Calcutta University Press, 1920.
- SARKĀR, Tapatī Rānī. *Bāmlā bhāṣār śabdabhāṇḍār anārajabhāṣī janagoṣṭhīr prabhāb*. Dhākā: Bāmlā ekādemī, 2013.
- SIRCHAR, Dineschandra. *Indian Epigraphical Glossary*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1966.
- STRNAD, Jaroslav, Jan FILIPSKÝ, Jaroslav HOLMAN a Stanislava VAVROUŠKOVÁ. *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- VACEK, Jaroslav. *Úvod do studia indických jazyků, sv. 1*. Praha: SPN, 1971.
- VACEK, Jaroslav a Hana PREINHAELTEROVÁ. *Úvod do studia indických jazyků, sv. 2*. Praha: Universita Karlova, 1975.
- WALTER, Elżbieta. *Gramatyka języka bengalskiego*. Warszawa: Języki orientalne, 2008.
- WALTER, Elżbieta. Słownictwo języka bengalskiego. *Acta Philologica*. 1997, 24/2. s. 123 - 132.
- WILCE, James M. Arabic Loanwords in Bengali. In Kees Versteegh a kol. (eds.), *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Boston: Brill, 2009. s. 146 - 149.
- ZBAVITEL, Dušan. *Bengálská literatura*. ExOriente: Praha, 2008.

Elektronické zdroje:

- PAUL, Lewis, Gary SIMONS a Charles FENNING (eds.). Ethnologue: Languages of the World [online databáze]. 2015. [cit. 2016-01-28]. Dostupné z: http://www.ethnologue.com/18/map/IN_04/.
- LEPAGE, Denis. Avibase - the world bird database [online databáze]. 2016 [cit. 2017-08-06]. Dostupné z: <http://avibase.bsc-eoc.org/avibase.jsp?lang=EN&pg=home>.
- The Plant List: A working list of all plant species [online databáze]. 2013 [cit. 2017-08-06]. Dostupné z: <http://www.theplantlist.org/>.

STAROSTIN, Sergej. *Altaic Etymology*. In: The Tower of Babel: an Etymological Database Project [online databáze]. 1998 - 2003 [cit. 2016-07-17]. Dostupné z: http://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?single=1&basename=/data/alt/altet&text_number=2306&root=config.

GLASHOFF, Klaus a kol. Spokensanskrit.de Dictionary [online]. 2005. [cit. 2017-07-24]. Dostupné z: www.spokensanskrit.de.

Cambridge Dictionary [online]. 2016 [cit. 2017-08-06]. Dostupné z: www.dictionary.cambridge.org.

Purdue university. NewCROP [online databáze]. 2016 [cit. 2017-07-20]. Dostupné z: https://hort.purdue.edu/newcrop/duke_energy/Bambusa_arundinacea.html.

STAROSTIN, Sergej. *Chinese characters*. In: The Tower of Babel: an Etymological Database Project [online]. 1998 - 2003 [cit. 2016-07-17]. Dostupné z: http://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?root=config&morpho=0&basename=%5Cdata%5Cchina%5Cbigchina&first=1&off=&text_character=&method_character=substring&ic_character=on&text_reading=&method_reading=substring&ic_reading=on&text_ochn=&method_ochn=substring&ic_ochn=on&text_cchn=&method_cchn=substring&ic_cchn=on&text_wchn=&method_wchn=substring&ic_wchn=on&text_echn=&method_echn=substring&ic_echn=on&text_epchn=&method_epchn=substring&ic_epchn=on&text_mpchn=&method_mpchn=substring&ic_mpchn=on&text_lpchn=&method_lpchn=substring&ic_lpchn=on&text_mchn=&method_mchn=substring&ic_mchn=on&text_fanqie=&method_fanqie=substring&ic_fanqie=on&text_rhyme=&method_rhyme=substring&ic_rhyme=on&text_meaning=&method_meaning=substring&ic_meaning=on&text_oshanin=&method_oshanin=substring&ic_oshanin=on&text_shuowen=&method_shuowen=substring&ic_shuowen=on&text_comment=&method_comment=substring&ic_comment=on&text_karlgren=&method_karlgren=substring&ic_karlgren=on&text_go=&method_go=substring&ic_go=on&text_kanon=&method_kanon=substring&ic_kanon=on&text_jap=&method_jap=substring&ic_jap=on&text_viet=&method_viet=substring&ic_viet=on&text_jianchuan=&method_jianchuan=substring&ic_jianchuan=on&text_dali=&method_dali=substring&ic_dali=on&text_bijiang=&method_bijiang=substring&ic_bijiang=on&text_shijing=&method_shijing=substring&ic_shijing=on&text_any=zhú&method_any=substring&sort=character&ic_any=on.